

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК

Серія: Літопис УВАН, ч. 27

КАТЕРИНА АНТОНОВИЧ

З МОЇХ СПОМИНІВ

Частина 5

Вінніпег

1973

Канада

Накладом Української Вільної Академії Наук

**Літопис УВАН
UVAN Chronicle
XXVII**

UKRAINIAN FREE ACADEMY OF SCIENCES
Series: UVAN Chronicle
No. 27

KATERYNA ANTONOVYCH

FROM MY MEMOIRS

Part 5

Winnipeg

1973

Canada

Published by the Academy

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК

Серія: Літопис УВАН,

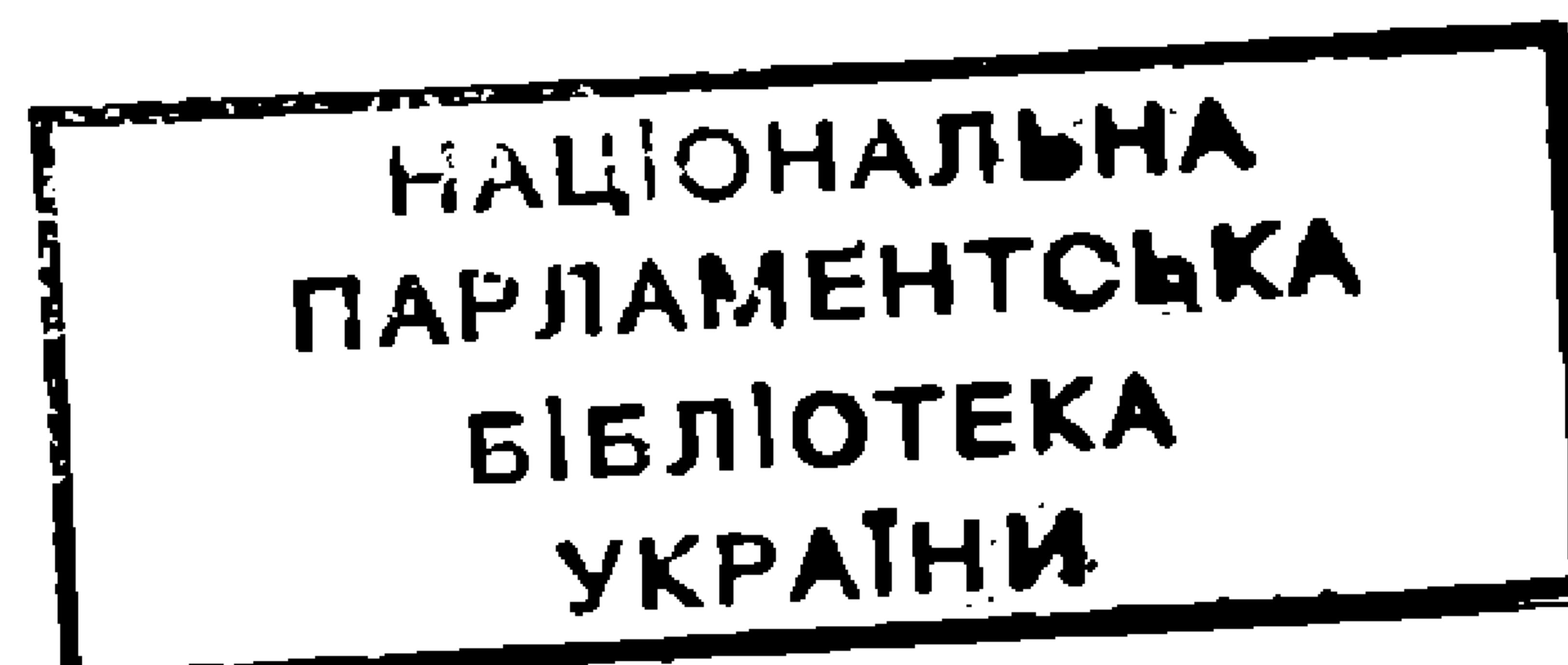
No. 27

КАТЕРИНА АНТОНОВИЧ

З МОЇХ СПОМИНІВ

Частина 5

Вінніпег

1973

Канада

Накладом Української Академії Наук

ЗАВВАГА РЕДАКЦІЇ:

**На бажання Авторки залишено
правописні й стилістичні особливості
її тексту без змін.**

РУП

У нас у домі на Жилянській збиралися члени РУП (Революційна Українська Партія). Тоді в Києві були Прокіп Понятенко, Михайло Ткаченко, Петя Канівець до своєї смерті. Досить часто приїздив Євген Голіцинський з провінції. З провінції часто приїздили інші товариші. Збиралися не дуже часто, бо було попереджено, що поліція слідкує, але два-три товариші з киян заходили частіше і обговорювали різні політичні проблеми. Тоді в Росії вже йшло до революції і були дуже цікаві проблеми, які торкались справ України.

Дуже цікаво, що хоч не збиралось багато присутніх, а поліція слідкувала і підглядала у вікна. А як я вже писала, коли відбувались такі політичні зібрання, то робилось вигляд, що зібралися на чинь народження чи іменини. Ставили закуску, чай, вино, так що ніяк не походило на нелегальне зібрання. Іноді, коли поліція доносилася про нелегальне зібрання і поліція приходила, то їй казали, що це родинне свято і давали їм по чарці вина, після чого вони відходили. Але не завжди так кінчалось.

Крім партії РУП, в яку входила переважно студентська молодь, була в Києві ще партія Соціалістів Революціонерів, здається туди входив Микита Шаповал, Партія Українських Самостійників, куди входив Микола Міхновський і партія, в яку входили старші українці.

Це все, всі ці організації були нелегальні і тому про них знали детально тільки члени, та й то не всі, і приймало до тих партій з великим вибором і рекомендаціями кількох членів організації. Та не дивлячись на це, все ж таки пролазили провокатори, які видавали поліції і яка тоді все знала, виарештовувала багатьох членів і робота на деякий час мусіла припинюватись. Іноді дуже трудно було дізнатись, хто є провокатором, хто все видає поліції, бо тяжко було думати, що хтось з товаришів міг би на це піти. Міг би стати зрадником! Тяжко було подумати й не хотілось вірити.

ЧИ Ж БУЛИ ПРОВОКАТОРИ В ПАРТІЇ РУП?

На жаль, мусимо признати, що були! Про одного Доброскока я писала, що він видав Петра Андрієвського. Але були й інші. В Полтаві мав бути з'їзд партії, про який мали знати тільки небагато і близько стоячих до центру членів. Але як тільки хтось з делегатів приїхав і виходив в Полтаві на двірець, зразу ж був арештований і поліція показувала обвинувачення, що він приїхав на з'їзд партії. Дехто, хто мав у Полтаві родичів, казав, що на ніякий з'їзд він не приїхав, а приїхав до батьків, дехто казав, що приїхав до знайомих. Тих випустили, а дехто не мав нікого, то мусів відсиджувати за той з'їзд, який і не відбувся .

Прокурор дуже точно назвав поліції імена і прізвища всіх членів, що мали приїхати до Полтави, а мабуть поліція зробила помилку, і нез діждавши з'їзду, виарештувала зразу, коли вони виходили з потягу на двірці... Тут вже було дуже ясно, що поліція від провокатора вже раніше знала, хто має приїхати. Праця РУП після цього була на деякий час припинена. Але провокатори були не тільки в нашій РУП. Це була якась пошесть. І в російській Соціалістичній Демократичній Партиї в самому центрі стояв провокатор Азеф, який видав багато партійних членів. І там довго не могли повірити, що це зробив Азеф, якому довір'яли. І серед студентської молоді було кілька самоубистств, бо не хотіли вірити, що щось подібне можливе. І що не можна вірити ЛЮДИНІ. Всім цим якось ми всі були дуже пригноблені і товариші старались вияснити: хто ж, зрештою, цей донощик?

А ЖИТТЯ ІШЛО ДАЛЬШЕ .

У мене народилась донечка. О хрестили її Мариною. Чоловік огірчувався, що донечка, бо він хотів мати щість синів. Шість синів — соколів, а тут донечка. Ми з Вірою, про яку вже згадувалось, були задоволені і Віра дуже багато мені допомогала, приходила вночі, питала чи я чого не потребую. Якось уночі прийшла до мене, сіла і сказала: “я теж хочу вийти заміж і мати дитину!” Вірі тоді було вже коло сорока років. Я спитала: “Віро! За кого, чи ви маєте когось, хто вам подобається?” “Нема нікого. Але перекупка на базарі сказала, що мені знайде. Вона оголосить, що є така жінка, яка має стільки то грошей і знайдеться чоловік, який захоче женитися”. Я дуже огірчилась. “Віро, то ви ж його не знаєте, може він поганий, може він п’яніця?” “Я питала у жінок-перекупок на базарі, мені казали, що його знають і що він хороший чоловік” Що тут робити? Дуже боялась, щоб Віра не помилилась у своєму виборі. Я знала, яка вона хороша і так хотілось, щоб їй було добре! Розповіла свому чоловікові все, і свої страхи про Віру. Він порадив її не відмовляти, щоб вона потім не нарікала, що я її щастя розбила! Віра привела його показати і нарешті одружилася. Спочатку вони жили в нас, а потім він захотів мати своє помешкання. Віра плакала, коли відходила, але сказала, що до нас прийде її сестра Анютка. Так воно і сталося. Але Віра часто заходила до нас і ніби була своїм новим життям задоволена. Казала, що її чоловік знайшов добру працю і не п’є. Бувають ж такі хороші жінки як Віра і її сестра Анютка. Анютка була штундистка і все намовляла мене піти на їх збори (це була релігійна секта і досить тоді розповсюджена). Мене вона не намовила, але сама досить часто ходила на їх релігійні зібрания. За рік у Віри народився син Миколка, який потім приходив бавитись з нашими дітьми. А коли підрасли, постало питання: до якої школи віддавати Миколку. І я спитала Віру, куди вона його віддасть. Вона дуже образилась і сказала: “ва-

ші ж діти підуть до української школи, ясно, що Миколка також!" Так воно й було!

Наші діти росли і були дуже цікаві. Старший Мурик любив, коли йому ще не було трьох років, розкладати абетку, питав яка то літера і нарешті щось складав, а потім сказав: "мамо прочитай!" Він склав "мама і тато"... А далі почав складати інші слова і хотів, щоб я читала! Дівчинку ми зразу почали називати Лялею. Вона була білесенька, зі срібним волоссячком і синіми очима і ми всі її дуже ніжно любили. Один раз її якось тато хляпнув по ручці. Вона, з повними сліз очима, сказала: "Лялю бити не можна!" Чоловікові стало соромно і потім він додав: "вона панського роду і не били її з роду".

Коли діти почали ходити до школи, їх почало цікавити релігійне питання; чи є Бог, чи його нема? І де? Вони спиналися над цим питанням і нарешті задали це питання старшому Юркові Понятенкові. Він сказав, що дізнається і їм скаже. І раз прийшов і сказав урочисто: "знаю". Діти його обступили: "ну де, де Бог ? Він подивився на всіх поважно і сказав: "у воздушних парах ефіру". Ні одне слово не було дітям зрозуміле, але вони це якось прийняли, постояли мовчки, подумали і заспокоїлись. І цікаво, коли потім, згодом, один з товаришів чоловіка задав Мурикові питання: "скажи, Мурику, хто самий розумний" і чекав, що він відповість "тато". Мурик подивився уважно і сказав: "самий розумний — Юрко Понятенко!" Товариш був дуже здивований і спітав: "чому?" Мурик відповів: "бо Юрко Понятенко знає, що Бог є, а тато цього не знає! Товариш не знав що на це сказати і замовчав! А я сказала: "ну, бачите, ось і маєте!"

РЕВОЛЮЦІЯ ІДЕ

Життя кипить і боюсь, що хронологічно в моїх спогадах можуть бути помилки, але що робити-

Дзвінок по телефоні. Підходжу. “Ви пізнаєте, хто говорить?” “Так, пізнаю”. Це один з наших милих приятелів з Українського Клубу... “Надіюсь, що я перший скажу вам цю потрясаючу новину! В Петербурзі революція і цар Микола II зрікся престолу і вже нема царату! І вже СВОБОДА, з якою вас щиро вітаю!” В першому моменті я завмерла... Ми ввесь час були дуже обережні в розмовах по телефоні, ми знали що поліція підслуховує! А тут враз, наш мілий і обережний знайомий передає по телефоні таку несподівану, неймовірну новину! Я мовчу, бо зразу не можу повірити, не можу прийняти цю вістку. Цар зрікся, а чи дійсно це вже настало і чи дійсно ми діждалися СВОБОДИ? І чи не помиляється він, так без страху говорячи? “Ви не лякайтесь! Тепер все можна говорити!” Я мовчу і вішаю трубку... Стою коло телефона, приchodжу до себе і не знаю чи повірити. Але воно якось зразу таки не віриться... Іду в кабінет до чоловіка і схвилювано розповідаю йому... Ми дивимося один на одного, а в цей час вже радісні крики на вулиці: Уrra, Слава, СВОБОДА! Демонстрація з червоними прапорами! Мабуть, таки правда!!! Ми обіймаємося і цілуємося! Тоді була тільки радість!!! Ми ще тоді не знали, що ця свобода потім нам принесе! А тоді була тільки радість! На вулиці розхоплюють тільки що надруковані листки часописів, де вже ясно стойть, що цар Микола II зрікся трону   То вже не вірити не можна!!!

Іду на кухню. Прийшла Віра і разом з нею наша служба. Всі плачуть! “Чому плачете?”. “Бо царя нема, як то тепер буде?” Не знаю що їм сказати, бо в мене протилежний настрій, хоч ще й не ясний! Дуже все постало несподівано і всього зразу забагато. І важко подавати те все в хронологічному порядку... Виступ з промовою на Софій-

ській площі Дмитра Антоновича. Видання журналу “Сяйво” під редакцією Дмитра Антоновича. Центральна Рада працює. Українці замітно починають дуже енергійно організувати культурне життя в Києві. В різних установах в яких раніше вживалась тільки російська мова, починають відігравати роль українці. З промовами до городської Думи від Центральної Ради висилають як представника Дмитра Антоновича. До інших установ також Центральна Рада посилає своїх представників. Тут хочеться згадати досить комічний випадок. Було видано розпорядження, щоб усі вивіски, всі оголошення писались тільки по-українськи, але тексту цих оголошень не було дано. І почалось таке перекручування нашої мови, і такі неможливі звороти, що люди ходили, дивувались і підсміювались з цих неможливих і незрозумілих висловів — ані української, ані російської мови! І в часописах того часу, там де були “жарти”, приводили тексти вивісок і оголошень, в яких часто не було зрозумілим у чому справа і що саме хочуть оголосити!

КИЇВСЬКА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВА

Як я вже писала, з усіх частин бувшої Росії почали з'їздитись на Україну ті українці, що працювали поза її межами. Приїздили і шукали можливості прикладти свої сили і допомогти будуванню Вільної і Незалежної України! І з усіх кінців поз'їздились артисти. З артистів-малярів у Києві тоді були Василь Григорович Кричевський і Михайло Бойчук. Дмитро Антонович вже давно мріяв про організацію в Києві Високої Мистецької Школи, чи як він називав її по старій українській традиції "Академією". Пам'ятаю, що Василь Кричевський і Михайло Бойчук запротестували проти назви "Академії", бо в кожного з них ця назва з'єднувалась з тогочасними академіями без вільної свободіної праці, а трафаретних тогочасних академічних традицій, які зовсім були чужі і несприємливі цим двом вільним майстрям. Дмитро Антонович переконував їх, що в нашій історичній українській традиції назва "Академія" була традиційною і нічим замінити її не можна! Так і вирішили!

ПРОФЕСОРИ АКАДЕМІЇ МИСТЕЦТВА В КИЄВІ 1918 Р.

Сидять зліва: Маневич, М. Мурашко, Федір Кричевський, голова Центральної Ради проф. М. Грушевський, Іван Стешенко, міністер Освіти, Микола Бурачек; стоять від ліва: Ю. Нарбут, Василь Кричевський і Михайло Бойчук. Бракує організатора Академії Дмитра Антоновича і проф. Жука.

I У НАС В УКРАЇНІ БУЛА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВА

Ця мрія давно була в нашого історика мистецтва, учня проф. Павлуцького, Дмитра Антоновича. Після закінчення київського університету Дмитро Антонович дуже багато працював за кордоном, і об'їздив для цього всі видатні міста західної Європи і мав вже, в той час, друковані твори з цієї галузі науки.

Ми всі тоді вірили, що буде незалежна Україна; з усіх кінців бувшої Росії, в якій ішла революція, почали на Україну з'їздитись ті, що почували себе українцями, і що хотіли працювати для України.

І ось у Києві зібралось між іншим багато мистців. З Петербургу приїхав видатний графік Юрій Нарбут. З Галичини, зі Львова, Михайло Бойчук, який вже там мріяв утворити самостійну школу. З Krakova приїхав Микола Бурачек. В Києві мав уже давно свою школу видатний майстер Микола Мурашко. Школу ще перед ним вів його батько. Два брати — Василь і Федір Кричевські обидва відомі маляри. З Одеси приїхав Жук. У Києві жив малляр Маневич. Стільки видатних мистців, що можна було мати свою Академію, бо середня маллярська школа в Києві була вже давно і називалась Школа рисування і живописі.

В нашему домі збирались мистці, щоб обговорювати деталі організації високої школи. Дехто, як Василь Кричевський і Михайло Бойчук, спочатку протестували проти назви Академія; боялись вузьких академічних рамок, а не свободної школи, де кожен професор міг би вільно по своєму власному плянові провадити науки.. Але нарешті всі погодились, згадуючи традицію Могилянської Академії старого Києва. Дуже приємно було, що всі якось порозумілись, бо всі хотіли інтенсивно працювати, не спиняючись перед ніякими дрібницями.

Проект Академії вироблений.... Треба, щоб його ствердила і прийняла Центральна Рада, а в Центральній Раді стільки різної спішної праці, що затвердження все затяга-

лось. Одного разу прийшов до дому Дмитро Антонович дуже стурбований і огірчений. Мені і сестрі Галі сказав: "Боюсь що з нашої Академії нічого не буде, бо наша Центральна Рада така зайнята політикою, що всі наукові і культурні справи відсугають. Час проходить, ми чекаємо і не можемо почати працю. Я вже й не знаю що робити і боюсь, що із-за цього Академії не буде!"

Ми лишилися з його сестрою Галею і майже зразу рішили, що треба щось зробити, щоб статут Академії таки затвердили!

Переговорити треба для цього з міністрами Центральної Ради. Міністри це майже всі були наші добре знайомі, які бували чи в нас, чи в Галі. Ми рішили з ними поговорити і вияснити їм чому так важно ствердити статут, щоб швидше зробити відкриття Академії і почати навчання. Ми пішли на засідання Ради і на перші побачились і переговорили з міністрами. Кожен з них розумів, що цю справу таки треба негайно провести. За кілька день на засіданні був Устав Академії затверджений і Академія БУДЕ !!!

В той час, Центральна Рада містилася в будинку бувшого Інституту. Напроти (трохи наскоси) від університету. Це був гарний будинок з великою залею на першому поверсі, де відбувались засідання Центральної Ради. Другий поверх, де було кілька великих і ясних кімнат та величезний світлий коридор, тим часом віддали під приміщення Академії. Тоді всі, що мали відношення до Академії: — організатор її Дмитро Антонович, всі професори, учні, які вже записались, почали все підготовляти для офіційного й парадного відкриття нашої Української Академії Мистецтва!

Відкриття відбулося незадовго в присутності видатних громадян, які з'їхались з різних частин України.

І Академія почала свою працю!!!

ВИСТАВКА

Кожен з професорів Української Академії Мистецтв мав зробити виставку своїх праць, своїх картин, щоб познайомити громадянство з працями майстрів, які були запрошені для ведення кляс у нашій Академії. З деякими наші кияни були добре знайомі з попередніх виставок, а декого зовсім не бачили, а тільки чули при них. До таких відносились Юрій Нарбут і Михайло Бойчук.

Юрій Нарбут працював тоді в Петербурзі, де і виставляв свою слегантну тонку графіку. Були виставлені його ілюстрації до казок російських і до казок Андерсена, графічні портрети його жінки і цілої родини, обкладинки. Тут ми бачили його графіку в оригіналі перший раз і нас захопила тонкість, елегантність рисунка, цікавий підхід до сюжету. А тоді ми ще не бачили того, що потім він дав, працюючи в Україні над нашими історичними сюжетами. Нічого іншого не можна було сказати крім того, що наша Академія буде мати доброго професора.

Ще один художник, якого Київ не знав, був Михайло Бойчук, якого вже тоді Галичина, Львів, добре знали і цінили. Це був наймолодший з професорів, який вчився в Парижі. З своїм власним оригінальним підходом до мистецтва, він виходив у своїх працях з старого українського мистецтва, з старих українських традицій. Він був глибоко переконаний і твердо вірив, що для нашого мистецтва це єдиний правильний шлях і що він сам призначений створити таку школу. Він так у це вірив, що зумів і своїх учнів переконати і вони так само в це повірили. Потім дійсно він створив свою школу, яка так і носила його ім'я. Це таки була дійсно оригінальна людина і оригінальний митець.

Описала цих двох, яких Київ не знав. Решта професорів були добре вже відомі.

До Академії записалось багато студентів. Дійсних, які вже перед тим мали школу малювання, чи вільних слухачів, які такої школи не мали. Можна було записатись до двох професорів, якщо кляси не відбувалися в той самий час, і професор годився їх приймати. Навчання мало початись після закінчення виставки. Ми, студенти, приходили,

оглядали виставку, знайомились між собою і з професорами і чекали початку навчання.

Спочатку, як я писала, навчання відбувалось в Центральній Раді, а потім у власному будинку на Великій Підvalній.

І культурне життя в Києві кипіло. Видавалась демократична газета "Рада", соціялістична "Робітнича Газета" і культурно-мистецький журнал "Сайво". Двох останніх редактором був Дмитро Антонович, крім того приймав участь у засіданнях Центральної Ради" і "Городської Думи" і тому дома дуже рідко можна його було побачити, бо щодня він ще й забігав до сестри Галі, пані Анни Геркен. І до дому приходив іноді пізно вночі. Я його завжди чекала. Цікаво було що він розкаже, що робиться в Києві і на Україні взагалі, бо він був у центрі всіх відомостей. А мені все було цікаво! А я йому розповідала про його товаришів і знайомих, які приїздили тоді з Європи — з Парижу, Відня, Krakova, Львова. Заходили і хотіли його бачити, що так було досить тяжко, але старалась зробити їм цю можливість, звертаючись по телефоні і знаходячи де він у той час був!

Всі приїздили з такою певністю, що вже є і що далі буде Самостійна Україна, в яку всі вірили і якої чекали так довго! Приходили й приїжджі з східньої України. З Кубані приїздив Кузьма Якимович Безкровний, один з членів Кубанської Ради.

Одного разу приїхав селянин з Львівщини до чоловіка по справах. Його не було, а тут прийшли діти і він запитав: "чи можна, я щось цікаве розповім дітям". Звичайно, сказала що можна. Діти радо сіли слухати. Селянин почав: "мій брат збудував собі дуже гарну хату, під солом'яним дахом. Він мав жінку і хлопчика, так дев'яти років. Хата їх була на краю села. А в селі бузьки (чорногузи) будували собі гнізда і здалека було чути як вони так голосно стукотіли носами якось весело і радісно. А на їхній хаті було тихо. Бузьків не було і гнізда не будували. А в нас рахувалось, що бузьки приносять щастя... Раз весело закричав їх хлопець Василько, вбігаючи до хати: "Бузьки і до нас прилетіли і будують гніздо". Всі вийшли

з хати подивитись і дійсно, і до них прилетіла пара бузьків і заходилась коло гнізда, стукаючи своїми довгими носами. Гооподарі навіть перехрестились. Нарешті і до них прилетіли бузьки!

Саме тоді в клуні гуска висиджувала своїх гусенят і Василько подумав: а що буде коли я гусячі яйця покладу бузькам?! Ось буде цікаво! Він взяв два гарячих яйця, поліз на дах і коли там не було бузьків викинув бузькові яйця і поклав туди гусячі. Бузьки продовжували сидіти, але вже не на своїх, а гусячих яйцях. Висиджували, як вони думали, свої яйця. А Василько чекав, що з того буде. Одного дня він почув у гнізді бузьків переполох... і чекав, що воно буде. Побачив, що мама-бузько сидить над двома яйцями, з яких вилупились якісь дивні створіння, зовсім не подібні до її прекрасних дітей! А тато-бузько злобно стукає носом і ніби питав жінку: що ж це таке? Клюнув жінку своїм гострим клювом, так що вона закричала, а потім поклював одне і друге вилуплене гусенятко. Василько цього не сподівався. Йому було шкода гусенят і він закричав. Вийшли батьки і він, гірко плачуши, розповів батькам що сталося. Бузько клюнув ще кілька разів бузьчих і полетів геть, але швидко прилетів назад. Та вже не сам, але з цілою згасю інших черногузів, які кричали і злобно стукали носами. А коли прилетіли і побачили гусенят, то почали їх клювати та закривавлених викинули геть з гнізда. Потім почали клювати бузькову жінку з диким криком і заклювали її на смерть і теж викинули з гнізда. Тоді всі зібралися і полетіли. Але це ще не був кінець. Полетів з ними і тато-бузько. Вони спустились, кинулись на нього, почали клювати і заклювали теж його на смерть.

Батько Василька сказав: "бачиш Васильку, що ти наробив!" Але Василько і сам був напів притомний. І ця трагедія бузьків, яку він завинив, на все його життя лягла тяжким каменем".

В житті дуже бувають дивні речі! Багато років прошло і вже в Канаді мій учень розповів мені майже ту саму історію бузьків. І так усе ярко згадалось, що захотілось і це додати до спогадів.

МУЗЕЙ

В Києві був Український Музей, сіяючий, білий, ніби мармуровий, мені здавалось, з колонами, в стилі барокко. Він був дуже-дуже гарний і я любила на нього дивитись. Весною і літом був у зеленому оточенні, восени в золоті і зливався з білизною снігу взимі!

В Музей були наші мистецькі і культурні старовинні і сучасні українські цінності. Тоді директором був знавець нашої старовини — професор Біляшевський. Де тільки можна було, він збирав нашу старовину — образи, картини, одяги. Там були такі чудові козацькі одяги, чудові старовинні жіночі, з сіяючих шовкових, часто золотом тканих матерій, жіночі черевички, козацькі чоботи, намиста з бурштину і коралів, селянські жіночі одяги, так гарно прикрашені з кольоровими прикрасами, що як у нас казали, “очі вбирають”. Козацькі хоругви з написами, шаблі, кріси. Всього не розкажеш! Це треба було бачити і треба було послухати захоплюючих пояснень проф. Біляшевського, який жив цією старовиною.

Він збирав із зруйнованих церков, з селянських хат речі, привозив і влаштовував в Музей. Київський Музей робився відомим своїми експонатами на всю Україну! Сам Біляшевський був тоді з зовсім білою головою, рухливий, жвавий, і вічно захоплений! У нього був помічник Данило Михайлович Щербаківський, що так само любив і захоплювався нашою старовиною. Думаю, що ліпшого помічника підібрati собi було трудно. Вони спрацювались і розуміли один одного і жили українською старовиною!

Після смерти Біляшевського Директором Музею був Щербаківський. Щоб не вертатись до Музею, я мушу зайти трохи вперед. Коли прийшли большевики і почали з приватних колекцій забирати українську старовину для музеїв у Росії, то ті, хто мали дома колекції, а треба сказати, що таких було дуже багато, кожен культурний чоловік таки щось збирав, то почали свої колекції передавати

в Музей Щербаківському. Він брав “на збереження”, а коли большевики про це довідались, то вимагали, щоб Щербаківський видав ці речі. Він цього зробити не міг, бо ці речі взяв на свою відповідальність і це ж культурні цінності, наша старовина. А вони вимагали, щоб він видав їх. Цього зробити він не міг, бо був прекрасний і чесний! А коли вони почали забирати, він, Данило Михайлович, пішов над Дніпро, на міст, і кинувся в Дніпро! Потоп! І Український Музей залишився без Директора! А Київ без Данила Михайловича Щербаківського!

Відійшов від нас глибокий знавець українського мистецтва, порядна і чесна людина. Не міг витримати, що забирали і вивозили музей, приватні колекції, за які Щербаківський рахував себе відповідальним!

НАШ ВЕЛИКДЕНЬ В УКРАЇНІ

Багато Великоднів перебувала за своє довге життя! Але найбільш яскраві спогади з моєї молодості в Харкові.

З кількома подругами ми ідемо до церкви в одинадцятій годині вночі. Ідемо зі свічечками, загорнувши їх навколо палером, щоб вітер не погасив, чи свічечки вставлялись до ліхтарика, в кого він є. А на вулиці вже зустрічаємо інші гуртки також з сяючими свічечками. Це був останній день страстей Господніх, а на страсті ми всі ходили зі свічечками. Що ближче до нашої Миколаївської церкви, то більше сяючих свічечок іде в тому напрямі, а коло самої церкви вже тільки свічечки!!!

І ми вступаємо до сяючої церкви. ГоряТЬ і штучні електричні світла і теплі м'які світла воскових свічечок. І враження таке, що все навколо сяє. І на душі захоплююче радісно, бо така радісна молодість! Ми стоймо і чекаємо. І враз з хорів гремить ХРИСТОС ВОСКРЕС! Ніби вся церква зідхнула: Христос Воскрес! Служба скінчилася.

Ідемо до дому вже без свічечок, бо на сході рожеві і вже вулиці не страшні і не темні! Дома зустрічає тато. Кажемо один одному "Христос Воскрес" і цілуємося три рази. А в великій залі стоїть уже парадно накритий стіл. На ньому високо, гарно випечені паски, сирні паски, з одного боку стоїть гарно запечений баранець, а з другого поросяtko, а по середині миска з писанками і різноманітними яйцями, які так гарно прикрашають великий стіл!

Якось і розговлятись не хочеться, стільки всяких вражень. Але по свяченому яєчку треба з'їсти, бо так треба. А на дворі вже зовсім світло. Приходять наш двірник, куховарка, служниця. З усіма христосуємося і міняємося яєчками. Розговлялися ми всі разом. А дзвони дзвонять. Так чудово гучно дзвонять і так переливаються — то дзвінять тоненько, а то гремить великий дзвін і все повітря гуде: "Христос Воскрес"!

І цей Великдень моєї молодості в рідному Харкові мені найбільше залишився в пам'яті і завжди згадується радісно і присміно!

ВЕСНА

Я так далеко від України! В Канаді і весна тут зовсім інша. 18 квітня всю ніч падав сніг і після досить теплого дня настала знову сніжна зима. Подивилась у вікно — все біле, все засипане глибоким снігом.

І згадую нашу весну. У нас вже давно нема снігу і все вже покрите зеленою травичкою. Дніпро розлився широко-широко, здається і краю йому не видно, і перед нами вже не ріка, а море. Але льоди ще ідуть. Іноді пливуть спокійно, іноді навздогоняють чомусь попередніх і тоді дикий гуркіт, ніби стріляють з гармат. Криги розбиваються, назалять одні на одних, ніби льодові башти. Потім розсипаються на дрібні кусники і вже спокійно пливуть далі.

Весною, в Києві, на Володимирській гірці високо над Дніпром, збираються у великій кількості кияне і захоплюються цією прекрасною, незвичайною та незабутньою на все життя картиною. Дніпро пливе. Далекий і блакитний, чудовий і могутній.

Там уже така прекрасна весна... А в нас лежать сніги, а з неба летять іпадають блискучі сніжинки. І мрієш про нашу теплу весну в Україні. Прилетіли з півдня птахи — великі ворони, галки і кричат на різні голоси. Прилетіли також маленькі пташенята, які починають весело і ніжно співати. І слухаєш з захопленням цей, іноді дисгармонійний хор. Слухаєш захоплено, радісно. Бо це ж прийшла наша чудова весна. А над містом радісно дзвонять дзвони. То ніжними звуками переливаються менші дзвони, а іноді бамкне і загуде великий дзвін. І звук довго-довго гуде над містом і потрохи розходиться в повітрі. Всі ці різні радісні пісні ВЕСНІ.

Весна надходить всюди. Але такої чудової весни, як у нас на Україні ніде нема!!! А весняний вітер приносить ні з чим незрівняні весняні пахощі.

Весна ІДЕ!

ПРОПУЩЕНИЙ СПОМИН

Харків. Мені років вісім, дев'ять. Тато читає, а я щось роблю в своїй кімнаті. Дзвінок. Біжу відчинити двері, але перш ніж відчинити, питаю “хто там?”

Відповідь: “Сергій Васильківський”. Для мене ім'я невідоме, але знаю що це хтось, хто знає до кого йде! Відчинаю двері. Вступає людина, якої я ніколи не бачила й взагалі такий дивний, яких я ще в рідному Харкові не бачила.

Це був пан середнього росту й середнього віку. Пан в одязі, якого я ніколи ще не бачила. На ньому була широка пелерина, яка закривала всю фігуру, а на голові берет, великий і пишний. Іноді такі одягали на маленьких дітей, але щоб носив дорослий пан, я ніколи ще не бачила! Очевидно, на моєму личку було велике здивування. Він подивився й запитав: “чого ти мала на мене так дивишся? А чи тато дома?” Я не встигла відповісти, як він побіг вперед по коридорі, ніби він добре знав куди!

І коли вони з татом побачились та щиро розсліувались, тоді зрозуміла, що це хтось з татових товаришів і дивилась ще з більшим зацікавленням. “Відки приїхав? Коли приїхав?” — питав тато. Почали розмовляти, потім він сказав: “твоя мала не хотіла мене пускати, бо я не такий як усі!” Тато повернувся до мене й сказав: “Катрусю, це наш відомий маляр!” Він скинув пелерину й берет і вже був більш звичайним. Мав ясні великі сіро-зеленаві очі й лагідну усмішку як дивився на мене, але потім бачила й іншу, посмішку гостру й іронічну. Вони розмовляли, а коли перестали, я спитала: “що значить відомий маляр?” Сергій Васильківський сказав: “ось приходь до мене разом з татом і я тобі покажу що значить маляр.”

Коли за кілька днів тато сказав, що їде до Васильківського й спитав чи я хочу з ним їхати, сказала, що вже давно хочу. І ми поїхали. Жив він зі своєю мамою на передмісті Харкова, на Москалівці, де мали свою хатину з садочком. Їхати треба було Конкою. Це були дерев'яні вагони,

які по рейках везли коні, звичайно два, а на гору з двох боків причепляли ще по одному, так що везли вже чотири коні. Як минали гору, то коней відчіпляли й знов конка їхала з двома кіньми.

Мама Васильківського гостила нас чаєм з варенням. Але я вже дуже хотіла побачити картини “відомого маль-ра”. І нарешті він повів нас до своєї майстерні. І тут я вже побачила! Всі стіни завішенні картинами. Мені здавалось, чудовими картинами. Так багато картин я ще ніколи не бачила! Тут наші степи, які я так добре знала й які любила, але ніколи не бачила їх намальованими!

Васильківський побачив, що я захоплена його картинами й запитав, чи мені подобаються? Я сказала: “дуже”. Йому це було приємно. “Я принесу до вашого помешкання кілька своїх картин. Ми їх повісимо й ти будеш дивитися. “Хочеш?” “Дуже хочу”! За кілька день він дійсно їх приніс. Але ще коли ми були в нього, він спитав чи я ще хочу дивитись, бо в нього є ще багато більше. Ясно, що хотіла. Тоді він з-під ліжка витягнув дві великі коробки, повних картин і сказав: “сідай і дивись.” Він поклав килимок і я сіла. І не встала поки всі не передивилась, хоч тато й казав, що вже треба йти до дому. А перед моїми очима, і по дорозі, і дома я бачила його картини. За кілька день він приніс до нас кілька своїх картин. Це була велика картина узлісся — ще не густий темний ліс, а ясні й світлі дерева на першому пляні, а далі відчувався густий ліс! Він це так виразно зумів передати! У другій картині, меншій, був захід сонця в рожево-пурпуровому тумані, і третя — козаки на степу коло вогню, який їх м'яко освітлював, а далі в ніжному тумані присмерку паслись їх коні! Остання картина — це був схід сонця у степу в прозорому рожевому легкому тумані. Ми з татом дивились і раділи, що вони хоч деякий час висітимуть у нас. Але тато пішов, купив собі олійних барв і вирішив скопіювати живе й веселе узлісся. Я якось не вірила, що з цього може щось вийти. Але воно таки вийшло й коли Васильківський забрав згодом свій ліс, то в нас довго висіла татова копія!

Васильківський схотів поїхати з нами на наш хутір, щоб там дещо намалювати. І ми їдемо.

А мені цікаво подивитись, як він малюватиме!

І знов широкий-широкий Салтовський шлях і наші широкі степи, такі блакитні вдалечині й таке чудове степове повітря, яким після порошливого міста не можеш надихатись! Дві великі могили-кургани й дорога повертає на хутір. Ця вузенька дорога, це вже не широкий Салтовський шлях, по якому тоді ще їздили довгою влкою чумаки по сіль і по рибу до Чорного моря. Ми їдемо вузькою дорогою й вже бачимо садок нашого хутора й хату й вже здалека собаки гавкають. Зустрічає нас сторож з родиною і ми вже на хуторі. Снідаємо. Васильківський хоче швидше малювати. Вибрав він нашу криницю з високим журавлем і з двома коритами, з яких п'є худоба воду. Поставив мольберт, полотно й почав. Взяв палітру, на яку поклав барви й швидко почав щіткою класти мазки на полотні. Мені було так цікаво дивитись, що я не відходила а він кілька разів сказав: "Катрусю, відійди, бо ти мені заважаєш!" Я не зрозуміла, як і чому я заважаю, коли стою тихенько, не рухаюсь і нічого не кажу, тільки дивлюсь. Це я зрозуміла вже багато пізніше, а тоді дивилась з захопленням за кожним мазком і бачила як почала з'являтись на полотні картина, яка була перед моїми очима! Ні, відійти я не могла! Це було вище моїх сил!

І враз на картині з'явилася близькуча краплинка, одна, потім ще кілька... Дощ! Я з жахом і здивуванням дивилася, як краплинки почали вже струмочками стікати вниз по картині й вже картини не видно! Васильківський швидко поклав свій етюд до коробки з барвами й сказав: "ходім додому". Ми верталися вже під дощем, небо було вкрите сірими безпросвітними хмарами. Бачила, як був дуже огорчений Васильківський і сказав: "дощ перейде!" Але надії на це було мало. І дощ лив без кінця й ми мусіли їхати до дому, весь час під дощем!

Така невдачна була наша поїздка на хутір! І такий дуже засмучений був Васильківський! Вже навіть до нас не зайшов, а просто поїхав додому.

ДІМ АНТОНОВИЧІВ У КІЄВІ (Ріг Жилянської 20 і Кузнечної 40)

З огірченням пишу про неіснуючий вже дім Антоновичів. Цим літом була в Києві дочка Марина з моєю внукою і привезли сумну вістку, що дому, з яким зв'язано стільки спогадів, і не тільки в мене, а і в цілому ряду поколінь, вже не існує! Думаю, що ще є люди, які так само з огірченням довідаються про це! Ще є люди, які пам'ятають цей дім так ясно як і я! З цим домом у багатьох людей зв'язані чудові спогади, і поки вони живуть, ці спогади будуть існувати. Але люди відходять з життя і як спогади не записані, то й вони перестають існувати. А це така шкода! Дочка, приїхавши з Києва, сказала, що там на місці дому Антоновичів почали будувати щось нове! І це нове вже не буде чудовим домом Родини Антоновичів! І той дім з традиціями Родини вже не буде існувати! А це так дуже сумно! А я так цінує традиції в нашому сучасному житті! Дім був деревляний і коли його освітлювало сонце, то він був золотий! А сонце, крім півночі, освітлювало його з усіх боків. В середині він також був соняшний і не було кімнати, в якій не світило б сонце! На другому поверсі було два балкони, що виходили в палісадники з великими деревами, як горіхи, груші, каштани, а під ними зелена травичка і завжди свіжо! Кабінет професора Володимира Антоновича з трьох сторін замість стін мав шафи, які були повні книжок, а під ними були скляні столики в яких були розміщені цікаві речі з розкопок професора з різних частин нашої України. Туди він їздив на розкопки під час літніх перерв в університеті. І коли потім книги і речі були передані до Академії Наук у Києві, то шафи заповнились книгами професора Дмитра Антоновича, який мав також велику бібліотеку. По стінах кабінету між вікнами висіли портрети наших Гетьманів. Під вікнами стояв великий горіховий письмовий стіл з багатьма шухлядами. Стіл був зроблений ще кріпаками. Він був великий і зручний.

За всіма працями по будівлі цього дому доглядала добра господиня, дружина проф. Володимира Антоновича Варвара Іванівна. Доглядала з знанням і любов'ю, бо дім мав бути зручним для життя родини. Про всіх членів родини вона подумала і кожний мав свою власну кімнату. Крім проф. Антоновича і його дружини тоді вже було четверо дітей. Двоє дівчат і два хлопці, наймолодший був Дмитро. Потім дочка Галя і старші: Орися і Іван. Дівчата мали на горі, на другому поверсі дві гарні світлі великі кімнати з балконами, при чому, щоб маленька Галя не боялась, з її кімнати до Орисиної була зроблена хвірточка, яка відчинялась і Галя вже не боялась. Ця хвірточка всередині кімнати не тільки мене здивувала, а всякого хто туди заходив! Внизу було п'ять великих кімнат і дві спальні для хлопців. А потім, коли комусь з товаришів вночі було далеко до дому, то приходили і влезли у вікно, де було запасне ліжко з ковдрою і спали там. Але, коли одного разу, замість товариша вліз злодій, і забрав дві ковдри (хлопці не думали, що це злодій, а що хтось з товаришів жартує), то потім було заборонено лишати вікна відчиненими.

При старших Антоновичах була така служба: куховарка і двірник, які жили у дворі, де була інша будівля з великою кухнею кімнатою. В дворі були також дві собачих будки, в них жили Жук і Сірко, які берегли дім і, як хотісь чужий хотів увійти, піднімали дике гавкання, що всі прокідались і вибігали з хати!

За кухнею був дуже гарний садок. Там були яблуні, груші, сливи, черешні та шовковиця і всі боялися, щоб така ягода не впала на сукню, бо робилася темна фіялкова пляма, яка не відмивалася.

Умерли стари Антоновичі. Я була тоді в Петербурзі і мені Дмитро Антонович переслав багато українських часописів. І нема вже дому, одного з центрів українського життя в Києві! Збиралась там на свої засідання "Стара Громада", збиралися на збори члени РУП — Революційної Української Партії. Збиралися артисти-малярі, і відтам вийшла ідея організувати в Києві Академію Мистецтва, збиралися артисти театру Садовського і сам Садовський, збиралися артисти молодого театру Курбаса і сам Курбас.

Жили в тому домі письменник Олесь з родиною, як бомба попала в їх помешкання. Жив артист Северин Панківський з дружиною артисткою театру Садовського: Малиш-Федорець і тяжко розповісти все те, що зв'язано з цим домом і його культурним впливом на українське життя. А тепер дім зруйновано! В інших країнах такий дім зробили б музеєм, пам'яткою культурного центру Києва. А його зруйновано і що стоятиме на його місці, невідомо. І так це дуже сумно! І хай хоч цим коротеньким спогадом згадаю, що цей дім з старими традиціями Антоновичів таки існував і свою ролю в житті культурного Києва відіграв!

СМЕРТЬ ГАЛІ

Сестра Галя жила з своїми дітьми Наталею (Геркен) і Торіком з нами в домі Антоновичів у двох горішніх кімнатах. Я вже писала, що “Муха” (Дмитро Антонович) і Галя дуже любили одно одного. Дітей Галі після смерти її чоловіка виховував “Муха” і було добре, що тепер ми жили разом у Києві.

Як я зауважала, до родини Антоновичів ставились з великим пістетом і давні приятелі старих Антоновичів і молодші товариши. Наша Галя була прекрасна жінка, розумна, мила, завжди до всіх привітна, але з твердим характером і свою лінію завжди тримала і це заставляло всіх її поважати. А хто близче знав, то цінував і любив її. І вона захворіла. Спочатку це була ніби невелика перестуда, на яку не звертала уваги, але потім причепився сухий кашель і тут уже ми дуже настоювали, щоб вона пішла до лікаря. Лікарі, які знали родину раніше, поставились дуже уважно і після всіх випробувань і обслідувань сказали: “Губеркульоза і треба виїхати до Криму на лікування” Ми всі були цим прибиті, але не думали, що це вже так поважно! Ми говорили з Галею. Вона спітала мене як я думаю: чи їхати, бо їй дуже не хотілось! Що могла сказати? “Мені також не хочеться, щоб ви виїздили, але доктори кажуть, що це необхідно, бо інакше ви не видужасте! Мене теж посилали до Криму, там дуже добре, і тепло, і морське повітря, і спокій”.

Прийшов Муха. Порадились і таки рішили, що як лікарі кажуть, то треба їхати, хоч нам усім цього так не хотілось. Мені і всім, мабуть, хоч про це не говорили, було важко, здавалось, що ми прощаємося і більше не побачимось. Це передчуття нас не обмануло.

Пані Геркен з дочкою рішили їхати через Одесу і зайдати до своїх близьких приятелів — родини Андрієвих, а потім морем до Криму. Але в Одесі Галі стало дуже зле і Наталя привезла до Києва вже труну, щоб маму

поховати в Києві разом з усією родиною.

І ось Галі вже нема! І так безмежно пусто в домі.

Мій маленький син ходить по кімнатах, шукає
питає: “Де тета Аля?” Ще літери “г” він не вимовляє.
Він не міг зрозуміти, чому її нема і що її і не буде ніколи!

А життя іде далі

ДМИТРО АНТОНОВИЧ

Чорноморська Фльота визнала Центральну Раду, хоче скласти присягу Українській Народній Республіці і просить прислати представника. Посилають Дмитра Антоновича і він їде взяти участь у цьому урочистому акті.

І ось Дмитро Антонович, Морський міністер Чорноморської Флоти Української Народної Республіки, виїздить з Севастополя на маневри до Чорного моря.

А в Києві, як згадано передше, життя іде далі. Українська Республіка висилає своїх послів до Європи — до Франції, Німеччини, Австрії, Румунії і вони виїздять з Києва.

Вертається Дмитро Антонович і його висилають з місією до Італії. Пропонує їхати і мені з дітьми, але вони ще малі, а в Києві так добре; боюсь їхати з ними в невідоме. Вирішили, що з ним поїде Наталя, дочка його небіжки сестри Галі, яка дуже журилась і місця собі не знаходила після смерти мами, пані Геркен. І вони виїхали. Наталі брат виїхав до Румунії з місією.

До Києва до нас приїхала друга, старша сестра моого чоловіка, Орися і допомогала мені з господарством і з дітьми. Але без чоловіка було дуже сумно, бо й листи приходили не дуже часто.

Така видатна людина. Якось мені, жінці, трудно про нього написати. Він усім цікавився. І життям, і політикою, і театром, і мистецтвом, і всюди хотів вносити свою працю, своє зацікавлення. Дуже характерне відношення до нього його товаришів. Вони його дуже цінили і любили. Коли я іноді виступала з критикою, всі казали: “Не можна так виступати проти Мухи, дивіться, бачите як ми всі його цінимо і любимо!” Так дійсно це було. Товариші його любили! Але він їх також і це було дуже приемно. То була справжня атмосфера поваги і любови та уміння зrozуміти вартість людини.

Цікаво, що Муха не любив одного зі своїх товаришів. Узнала я це випадково. Якось сказала йому, що хотіла б до нас запросити Порша, бо у нас буває стільки його товаришів, а цей, цікавий мені, не буває! Муха враз дуже різко, чого він ніколи не робив, сказав: “Прошу, кого хочеш запрошуй, тільки не його”. Запитала: “Чому?” На це він прямо не відповів, а ще раз повторив: “Я тебе дуже прошу — не проси його” Ясно, що не запросила, але мені було цікаво, в чому справа. Та більше не допитувалась. Рішила, що якось це потім узнаю.

Муха вийхав. Думаю про нього і згадую. Він раз сказав мені: “Знаєш, як дивно з товаришами? Спочатку вони є моїми товаришами, потім вони стають нашими спільними товаришами, а тепер я бачу, що вони тобі розповідають більше, як мені і ти про них більше знаєш як я?” На це я відповіла: “Знаєш чому це так? Я нікому не розповім того, що мені розповідають, бо знаю, що людині іноді треба розповісти про своє життя, іноді в чомусь порадитись. Вони добре знають, що я нікому не розповім і ніколи не висмію. А ти якраз це робиш. Тобі розкажуть, а ти при всіх це розповіш, та ще й висмієш, як ти умієш! А це кожному неприємно. Ось тобі і причина. Але твої товариші тебе дуже люблять і цінують, це я добре знаю і ніколи не скажуть про тебе чогось недоброго, а як хтось попробує сказати, то зразу запротестують. Я це дуже ціную і з ними у мене добре відносини, приятельські”

Мухи нема. Дуже це відчувала, хоч милі товариші приходили і старалися, щоб не була самітна.

А життя, таке цікаве в ті часи життя, іде далі!

ОДИН РАЗ БАЧИЛА ЛЕСЮ УКРАЇНКУ!

Якось чоловік прийшов до дому і запитав чи я хотіла б її бачити? Ясно, що хотіла б! Бо нас запрошують сьогодні ввечері до Старицьких, де буде Леся Українка, проїздом на Кавказ, куди вона іде на лікування. Бувати у Старицьких я дуже любила, а побачити Лесю Українку дуже хотіла. Вся родина Старицьких була надзвичайно цікава. Софія Виталіївна - мама — сестра композитора Миколи Лисенка і три дочки; всі дуже цікаві і кожна з них щось вносила в українське життя, в українську культуру. Старша Марія Михайлівна провадила вже кілька років власну Українську Драматичну Школу, де і мій чоловік викладав історію костюму. Друга сестра Людмила Михайлівна Старицька-Черняхівська, яка за життя батька, відомого письменника й видатної людини Михайла Старицького — дуже їйому допомагала в праці. Пізніше вона була наша видатна письменниця і працівниця театрального мистецтва, дуже культурна жінка, яка, коли одружилась з доктором Черняхівським, залишила і на далі своє дівоче прізвище Старицька і називалась Старицька-Черняхівська. Третя сестра Оксана Михайлівна Стешенко, жінка Івана Матвієвича Стешенко, видатного діяча. Завжди було присмінно і цікаво бувати в них у домі, дуже присмінно було відчувати ту ніжну ласку і повагу і любов, яка так відчувалась між всіми членами родини Старицьких. Коли ми бували у них, як це вже давніше згадувала, то це міле, лагідне відношення переходило і на нас, ніби і ми ставали частиною цієї милої родини.

До цієї родини ніби належала й їх мила приятелька Валерія Олександрівна О'Конор Вілінська з чоловіком, пізніше проф. Подебрадської Академії Олександром Валеріяновичем Вілінським. Був і Микола Лисенко...

І ось увійшла вона — Леся Українка. Худенька, середнього росту дівчина, ніби нічого видатного, але коли

вона подивилась своїми великими сіро-блакитними очима з довгими темними віями, то все обличчя її засвітилось і засіяло м'яким ніжним теплом і стало прекрасним. Дивилась на неї і дивувалась, як обличчя може змінитись і стати прекрасним! Це було сильне враження і надовго залишилось, бо — на жаль — більше я її ніколи не бачила. Але її великі сяючі очі ще довго мені згадувались!

ВІД'ЇЗД ДМИТРА АНТОНОВИЧА

Коли була вирішена справа від'їзду Дмитра Антоновича послом до Італії, він запитав мене чи я хотіла б з ним їхати. Кажу — ясно що хотіла б. А як діти? Їхати з трьома малими дітьми на невідоме і не певне? Довго думати не було часу, як це не було трудно, а, мабуть, для дітей ліпше було залишитись у Києві, в своїй Україні, в своїй хаті. І так воно сталося. Щоб я не була сама, ми рішили запросити до нас до Києва другу сестру моого чоловіка Орисю, яка і приїхала.

Після смерти Галі — сестри моого чоловіка, всім було дуже сумно. Вона стільки ласки і життя вносила до нашого дому, а тепер її не було. І наші діти її відсутність дуже відчували. Старший Мурик брав книжку і йшов шукати тету Галю, і якось не міг уявити де вона і чому він не може її знайти. А Наталя, її дочка, приговорювала, сідала в кімнаті і розмовляла “мамо, як ти могла нас покинути, ти так нам потрібна, а ти пішла і тебе нема і я сама сиджу і тебе чекаю”! Це було дуже сумно і ми всі хотіли, щоб вона вже відійшла від цих думок про маму, і думали, що добре було б, щоб вона десь поїхала, змінила оточення. А тут якраз мій чоловік, й дядько, їде до Італії, то добре було б, якби і вона з ним поїхала. Це так улаштувалось і вони виїхали і ми зраділи. Може Італія і зміна життя їй таки допоможе. Думаю, що воно так і сталося, вона була ще така молоденька! І вони виїхали

ПІСЛЯ ВІД'ЇЗДУ

Не знаю чи це тільки в мене, чи і в других жінок? Тільки, коли чоловік виїхав з дому, враз ставало дуже багато вільного часу! А перед тим його якось ніколи не бувало!

Вже старших дітей треба посылати до дитячого садочка і ми з Орисею, їх тетою, думали — куди? До якого садочка? Українських не було, до російського не хотіли, і ми вирішили послати їх до приватного французького садочку. Хотілось, щоб вони вивчили французьку мову, як тоді було звичаєм у культурних українських родинах. Діти мали знати, крім своєї, ще обов'язково французьку мову. А дома і тета Орися, яка добре знала французьку мову, і я старалась їм допомогти і так було до відкриття української школи.

Як і раніше, жила в нас Віра (про неї я вже писала), яка тоді вже мала сина Миколку і який був на рік старший за Лялю. З Миколкою наші діти дуже приятелювали і постійно бавились, а потім і вчилися разом. Віра, хоч сама росіянка, але коли наші діти вступили до української школи, і свого Миколку віддала до тієї самої школи ще і дуже образилась, коли хтось її запитав чи її Миколкаходить до російської школи? Відповідала: “всі наші діти ходять до української, чому ж би Миколка ходив до російської”?

ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ДІЯЧ

Мило згадую видатного українського діяча і нашого доброго приятеля, Олександра Гнатовича Лотоцького. Він постійно жив у Петербурзі, був у центрі українських справ, і його приїзд до Києва був завжди великою радістю, присмішкою і очікуванням всяких культурних новин. Приїздила людина з центру, де тоді зосереджувалось і багато українських справ.

Перед своїм приїздом він звичайно писав нам, щоб ми могли з ним побачитись, побути разом, поговорити! Він, на жаль, приїздив не надовго. Іноді заходив просто до нас, іноді призначав побачення в каварні, переважно "Граф" і ми там з ним бачилися. Тоді він якраз хотів видати кілька українських книжок для молоді — Хрестоматій — українських читанок і цікавився, щоб молоді тоді мистці проілюстрували. Він з цим тоді звернувся до мене і Юрія Вовка. Мені він дав ілюструвати "Вінок", який потім і був виданий, як Читанка Перша в Полтаві, у вересні 1918 року. Другої читанки з рисунками Юрія Вовка я, на жаль, не маю. Свої читанки він підписував О. Білоусенко. Якось ця книжечка — Читанка Перша затрималась і в мене досі є.

І так дивно, що в Канаді вже Об'єднання Працівників Літератури хоче перевидати цю книжечку. На просьбу сина О. Лотоцького я вже переслала книжку п. Гошевському до Торонта, хоч і дуже боюсь, щоб вона не пропала. Але мені луже хотілось би, щоб вона вийшла, щоб через стільки років могла знов бути видана праця О. Білоусенка з моїми рисунками.

КИЇВ

Київ. Ми всі чогось дуже радісні. Ми чекаємо, що буде Самостійна Україна. Чомусь ми в це так віrimo! Може віrimo тому, що так хочеться в цю нашу мрію вірити! Хоч з півночі ідуть темні хмари Наступає і вже близько коло наших північних кордонів чуже військо! Сильне військо! Іде знов на Україну, але так про це не хочеться думати! Так в це не хочеться вірити!

А в нашему домі так тихо, спокійно, так добре! Діти ростуть, такі цікаві, Мій старший син недавно мене здивував! Він мав багато кубиків з літерами. Іноді він з них будував domi, мости, башти. А іноді сидів коло мене і питав: "Мамо, яка це літера, а яка ця?" Я завжди казала, бо твердо була переконана, що мушу казати, як дитина цікавиться, хоч у той час була зайнята іншим, — чи читала, чи малювала. Він якось довго питав, потім стало тихо! Дивлюсь на нього, а він каже: "Мамо, прочитай, що я написав". Дивлюсь. Написано: мама і тато. Читаю здивовано в голос. Він дивиться на мене і каже: "Бачиш мамо, це я сам написав!" Я дуже здивована і кажу: "Ти, Мурик, дуже добре написав". "Так мамо, бо ти змогла прочитати!" Я трохи злякалась, бо тоді була теорія, що дітей не можна рано вчити читати. Подумала, може ліпше навіть не казати йому, які літери!

Далі якось пішло само. Складав літери, казав, щоб я прочитала що він написав і радів коли добре. І так зовсім непомітно вивчився читати і вже читав і свої сестричці Лялі, яка це дуже любила. Потім дуже любив читати і сидів над книжками! Складати літери він вивчився десь між трьома і чотирма роками! Потім уже читав в голос іншим дітям.

Тата якось не було дома. Приїхав з провінції наш приятель Сергій Скарженовський. Розмовляли ми з ним, за столом у їdalні. Прийшов Мурик і довго ходив і дивився на нього. Нарешті той залишив, чого він так на

нього дивиться. Мурик звернувся до мене і спитав: “Мамо, чому в цього пана лоб не кінчається?” Мені було ніяково за це Мурикове питання, але лоб не кінчався тому, що він був зовсім лисим! І лоб таки не кінчався так, як у всіх, бож волосся не було! І так дома проходило тихе родинне життя. А зовні, в Києві кипіло життя Вільної України, якої ми всі так сподівалися!

АРТИСТИ ТЕАТРУ САДОВСЬКОГО

Северин Федорович Паньківський і його дружина Марія Євгеніївна Малиш-Федорець були видатні артисти театру Садовського. З Северином я була давно знайома, це був приятель мого чоловіка і до нас раніше заходив. А його жінку знала як дуже гарну й хорошу артистку і незвичайну красуню.

Вони якось лишились без помешкання. Театр Садовського на Маріїнсько Благовіщенській вулиці був дуже недалеко від нашого дому і Паньківський якось зайшов і спитав чи нема в нас вільного помешкання і чи не могли б вони жити в нас. У флігелі була велика кімната і вони там поселились. Цікаво, що до мене прибігали артистки з театру і дуже радили і відговорювали їх не брати, особливо були проти Малиш-Федорець. Ніби вона має жахливий характер і рідко з ким зживається. А позаяк я ніколи ні з ким не сварилася, і Марія Євгеніївна була така гарна, така красуня, на неї так присмно було дивитись, що я на ці попередження не звернула уваги, і за все наше життя разом ніколи не було ні маленької неприямності.

У них не було дітей обос вони до наших дітей поставились, як до своїх і ніжно з ними сприятеливались і часто мені допомагали. Паньківський зразу назвав Мурика "книжна криса" і вони разом розглядали і читали як мали час. А Марія Євгеніївна бавилась з дітьми і радо купала їх, як мала час і дуже приятелювала з Лялею.

Якось виходжу на двір і бачу, як вони сидять вядочком і плачуть гіркими слізами. "Ішо сталося? Хтось вас образив?" Марія Євгеніївна і відповісти не може, а маленька Ляля, в якої з синіх очей течуть потоки сліз, і ледве вимовляє. Каже: "Ми плачемо, що таке сумне життя!" На це я не могла не засміятись, бо Ляля була зовсім маленька. А Мурик коли купався, то визнавав Марію Євгеніївну, але кричав: "Сюди не можна", коли заходив Паньківський. Діти звикли з малечку любити і ходити до театру.

І до нашого від'їзду за кордон вони, Паньківські, жили в нас і сумно було їх лишати. Але ж ми раділи тоді, що їдемо до тата!

УКРАЇНІЗАЦІЯ

Дивно це слово говорити в Україні. Але воно тоді всюди говорилось. На вулицях, замість російської чулась українська мова. Якось несподівано всі заговорили Вивіски й оголошення на крамницях, крім старих російських, з'явились українські, при чому іноді досить сильно перекручені.

На вулицях чуєш українську мову! Думаєш, що сталося? Оголошено відкриття двох гімназій з викладовою українською мовою — першої і другої. Записую двох своїх дітей до Другої Української Гімназії, яка містилась у бувшій Колегії Павла Галагана. Діти — Михайло і Марина Антоновичі почали туди ходити.

Раніше були в Києві російські гімназії. А тепер, нарешті, українські! І життя потроху входило в норму. І щоправда, дуже поволі, але все ж таки входило!

ЗНАЙОМСТВО

Спільна мова! Це було щось дуже важливе!

Прийшов до нас Левко Іванченко, миlíй хлопець — однокласник моого сина. Вони якось зразу сприятеливались і він часто до нас заходив. Якось за ним прийшов його тато. Ми познайомились. Здається він тоді працював в Українській Академії Наук. Сказав, між іншим, що з мамою Левка, його дружиною ми знайомі, бо разом вчились у Медичному Інституті. Ми з нею радо зустрілись і наше знайомство продовжувалось. А Левко зі своїм молодшим братом часто приходили до наших дітей. Д-р Іванченко працювала в лічниці, була дуже зайнята і сказала якось, що радіє, що діти приятують і бувають у нас, бо вона часто мусить бути відсутньою дома, і тоді діти самі.

І діти Іванченки приходили до нас і наші діти були завжди їм раді! Кілька день їх не було. Потім прийшов один Левко. Мені він здався якимсь дивним. Дуже швидко сказав, що мусить іти. Кажу йому: “то привітай маму і тата”. Він дивиться на мене широко відкритими очима і каже: — “Мами нема” Я питаю: — “Мама кудись поїхала?” — “Ні! Мами зовсім нема”. Я якось не можу зрозуміти де мама? Він каже: “Ні, мами зовсім нема Вона вмерла!”

Для мене це було щось таке несподіване, що кажу: “Що ти таке кажеш, Левку?” Він повторив: “Мама вмерла” І тоді я зрозуміла. Відчула цю страшну трагедію родини. Мами нема: Мама вмерла!

ОЛЕКСАНДЕР КОШИЦЬ

— Чи Ви вже чули молодого диригента студентського хору Університету Володимира? — спитав мене один зі знайомих студентів.

Ні, ще не чула хору під його диригуванням, але казали, що він добрий диригент.

— Мало що добрий, він незвичайний і українські пісні під його диригентурою щось незвичайне!

— То я дістану квитки і зайду за вами.

— Добре, дістаньте і зайдіть!

Концерт у залі Університету св. Володимира...

Зала повна і це так присмно! Більшість студентства і молоді!

Хор уже на естраді, диригента ще нема...

І нарешті Він! Не виходить, а вилітає. Високий, стрункий, з легкими жвавими рухами. Його вітають гучними оплесками. За кожним рухом напружено слідкує хор, а він увесь рух! Руки, голова, вся елегантна гнучка висока фігура рухається, а хор відчуває кожен його рух і передає звуками. І чудові мелодії пісень ллються і слухаєш уся захоплена, вся перейнята цими звуками. Досі ще такого не чула і не тільки я, а здавалось, всі присутні. Вся зала була захоплена, зачарована! І на якийсь мент настала тиша. А після довго грім оплесків, які довго незмовкали, вітаючи нашого молодого диригента!

Потім до свого чоловічого хору Олександер Кошиць приєднав жіночий хор. Уряд Української Народної Республіки створив Українську Капелю для виступів за кордоном. У цю Капелю ввійшов хор Кошиця і він став її диригентом. І їздили по всіх великих містах Європи, де виступали з концертами, пропагували між чужинцями українську пісню та мали великий успіх. Виступали також у Злучених Штатах Америки, Південній Америці і в Канаді з таким же самим великим успіхом.

В жіночому хорі була талановита учениця О. Кошиця, Платоніда Щуровська, яка теж була здібною диригенткою. Вона повернулась з Америки до Європи, де зорганізувала свій хор та з ним виступала з великим успіхом у Чехословаччині і Німеччині. Потім вона одружилась і тоді хор почав зватись хором Россіневич-Щуровської, а вона була видатною диригенткою хорових пісень в Європі.

Після смерти Олександра Кошиця 1944 року у Вінніпезі, в Канаді, його дружина Тетяна Кошиць продовжувала його працю у Вінніпезі, диригувала хором, записувала народні пісні, зберігала та впорядкувала архів свого чоловіка. Але над усе поклала величезну працю на збагачення і впорядкування музею, бібліотеки й архів Осередку Української Культури й Освіти у Вінніпезі. Померла 1966 року.

МИ ЗБИРАЄМОСЬ ЇХАТИ ЗАКОРДОН

Прийшов лист від Дмитра Антоновича з Чехії. Він пише категорично: “Чи ти з дітьми приїздиш сюди, до мене, чи я прийду до вас, щоб ми вже були разом!” Бути всім нам разом, це було б так добре! Але чи він не знає тих умов, які були тут, на Україні? І я не можу сказати йому: “Приїзди!” Живу тут і знаю, ще не можу написати “приїзди!” Взяти на себе відповідальність за його життя, — я не можу! Тож треба збиратись і їхати нам! Кидати тут усе. Україну, свою рідну Україну і наладжене життя і школи, до яких почали ходити старші діти. Кидати все майно. Дім у Харкові, дім у Києві і все, що давало нам можливість жити й існувати. Треба подумати і ясно зрозуміти, що все це ти кидаєш і їдеш вже назавжди, їдеш на невідоме, на еміграцію. І чи можна до цього так легко поставитись? Кинути все! І їхати зрештою в невідоме і на що?! Але чоловік пише: приїздіть! Щось він теж думає! І розуміє що ми мусимо тут лишати і на що їхати! Він же теж розуміє і думає і знає, коли пише “приїздіть!” І не тільки одній мені, а з трьома малими дітьми!

Значить, треба все кидати і їхати. Сама бувала за кордоном раніше, за царського режиму і тоді це не було дуже складно. За кілька день, коло тижня ви вже мали закордонний пас і могли їхати! Тепер як це робити — не знала. Пішла до паспортного відділу. Спочатку вони там чомусь були дуже здивовані, почали між собою радитися і потім сказали: “Ви ліпше закордон не їдьте, а випишіть сюди свого чоловіка!” Я на те відповіла, що прошу їх сказати що я мушу зробити, щоб отримати закордонний пас для мене і трьох моїх дітей. “Ви мусите написати і подати прохання”. Дали мені якось неохоче формулляр, який я мусіла виповнити. Хтось з них сказав: “Тільки ви не думайте, що це буде швидко!” Але на моє питання скільки треба чекати, відповіли неясно. А потім додали: “Ми вам

радимо, щоб ви Дмитра Антоновича, вашого чоловіка, виписали сюди". Я подякувала і пішла додому та написала чоловікові як усе було.

За деякий час рішила піти іще раз запитати. Сказали, що мушу старатись про транзитну візу через Польщу, що я і зробила в польському консуляті. Але доsovets'kogo консуляту я ходила запитати впродовж цілого року чи є вже моя віза, де мені казали: "О, ще нема" і я вже думала, що візи не буде і закордонного паса мені не дадуть! В польському консуляті сказали, що має приїхати той пан, від якого залежатиме транзитна віза через Польщу і щоб зайшла цими днями. Я так і зробила. Мене запросили в канцелярію, де якраз той пан передивляв мої папери. Він подивився уважно на мене і запитав. "Властиво, яке ви відношення маєте до Дмитра Антоновича?" Думала, що з моїх паперів це ясно "Я його жінка". Він зразу змінився і дуже мило сказав: "Ви, мабуть, не знаєте, що я, з вашим чоловіком вісім років сиділи на одній лавці в гімназії". І він обіцяв, що постарається допомогти мені чим зможе і щоб я зачекала. За деякий час він сказав, що транзитну візу через Польщу я маю і що він протелефонує в советське консульство. Я йому дуже подякувала і подумала: яке щастя, що це якраз був товариш моого чоловіка. І мені здалось, що все буде добре. І ми таки пойдемо!

Але з советським пасом це не було так скоро! Закордонного паса мені не давали і я рішила поїхати нелегально; їздять же інші! І ми поїхали. Але на кордоні я побачила, що з трьома дітьми це не так просто і ми вернулись назад до Києва! І я вже рішила дочекатись таки закордонного паса. І таки майже через рік дочекалась! І нарешті з великими труднощами ми виїхали!

ЇДЕМО ЗАКОРДОН

Повертаюсь до останніх наших днів у Києві.

І ось я маю нарешті закордонний пас для нас всіх — для мене і трьох дітей. Думаю знову: і чому при царському режимі було це так легко і коло одного тижня очікування ви мали право виїхати закордон?! А тут, при цьому режимі, це взяло цілий рік клопоту, очікування, хвилювання. Завтра ми виїздимо і сьогодні остання ніч на Україні в Києві, в милому домі Антоновичів на розі Кузнечної і Жилянської вулиць. Діти спокійно сплять. Я спати не можу. Мені все здається, що прийдуть і відберуть пас і ми всі знов не зможемо поїхати. Коли питали знайомі дітей, чи хочете їхати до тата, вони казали: “хочемо”, а коли питали маленького Марка, він резигновано махав ручкою і казав “все одно, аби з мамою”. Сиджу в наших кімнатах на горі, прислухаюсь до кожного звуку і нараз чую якісь кроки по сходах на горі і мені вже здається, що ідути “вони” і нас не пустять! Підхожу до скляних дверей на сходи перелякано, чекаю трохи і питаю: “Хто іде?” Через скло бачу Северина Федоровича Паньківського, нашого милого приятеля, який зі своєю дружиною Марією Євгенієвною жили внизу. У нього теж перелякане обличчя. Ми пізнаємо один одного, я питаю що сталося? Він каже, що чув у нас нагорі кроки і теж про нас турбувався і теж боявся що з нами?

Подякувала йому і сказала, що покищо нічого не сталося і все ніби без змін! І він пішов вниз. А на ранок наші милі друзі відпровадили нас на двірець.

Через польський кордон, як я вже писала, проїздна віза в нас була і там зразу було інше відношення, ввічливі, від якого “там” ми відвікли. Якось зідхнула вільно!

Їдемо до Чехії. Переїздимо кордон Чехословакії, де надіємось побачитись з чоловіком. На чеському кордоні по-

слала зразу телеграму до чоловіка, до Праги, і нетерпляче чекаю його приїзду тим більше, що хвилююсь про здоров'я молодшого сина Марка, який лежить з дуже високою температурою.

Приходив доктор і сказав, що як чоловік приїде з Праги, то він мусить з ним поговорити. Старші діти здорові і можуть їхати з батьком до Праги, а меншого він мусить залишити доки виясниться яка хвороба в нього; як я хочу, можу залишитися з ним. Ясно, що залишилась, а діти з батьком поїхали до Праги. Дуже це все було сумно і несподівано. Але вони таки поїхали, а я залишилась пильнувати Марка, якому ставало щораз гірше. Доктор приходив кілька разів на день і дивився за хворим. Потім вияснилось, що в нього тиф і ми мусимо лишитись на довше. Якось він, маленький, каже мені: "мамо, мені так погано, що я вже хочу вмерти" Дуже це все переживала. В той час на Україні була епідемія тифу! Від Марка не відходила і доктор, мілій чех, його уважно лікував. Чоловік приїздити не міг, бо не було на кого залишити дітей і ми були розбиті на дві половини!

І нарешті Маркові стало ліпше! І доктор, якийувесь час був дуже уважливий, нарешті посміхнувся і сказав "ліпше". Написала до Праги, що і ми може швидко приїдемо! І нарешті доктор дозволив їхати. А в Празі нас зустрів тато з дітьми і це була така радість!!!

І тепер ми в прекрасній Празі. І чим більше придивляєшся і живеш серед чехів, тим більше їх ціниш, і розумієш чому так високо поважають і високо ставлять і цінують свого президента Масарика. І мені так присміно, що ми будемо жити в Празі, в Чехах! Що більше живеш серед цього народу, тим більше ціниш їх відношення до людей інших націй, які живуть у Чехо-Словачькій Республіці.

У ПРАЗІ

І ми нарешті в Празі. Чехи називають свою столицю "Злата Прага", але коли ми приїхали, то падав дрібненький дощ і все було в сірому тумані, в глибокій сірій мряці. І трохи здивовано запитала: "Чому називають "Злата Прага"?" Хіба тоді як сонце? Бо зараз так назвати не можна".

Ми поїхали на помешкання до пані Кромбгольц, де жив чоловік з старшими дітьми. Це була мила культурна пані, яка тим часом до нашого приїзду опікувалась Муриком і Лялею. І ми перебули в неї кілька день, поки знайшли собі помешкання.

Вранці прокидаюсь. У Празі все навколо сіяє. Підбігаю до вікна, а за вікном сіяюче сонце освітило Прагу! Церкви, domi, вулиці, все сіяє! І я враз зрозуміла чому Прагу називають золотою! Тепер бачу, що вона таки дійсно золота! І так хочеться дивитися на таки золоту Прагу, яка чудова під сіяючим промінням сонця!

Що може зробити сонце! З сірого міста золоте!

І так радісно, що ми в чудовій Празі, де можна побачити музеї, бібліотеки, старовинний Карлов Університет, в якому тепер відбуваються і лекції Українського Університету, побачити палаци королів, походити по вузеньких вуличках старої Праги. Ще стільки тут цікавого і прекрасного, що не тільки мріяти, а вже хочеться все бачити!

І ми нарешті у вузеньких вуличках старої Праги, де можна рухатися тільки пішки і дивитись на маленькі хатки і думати як там вміщаються люди і як там можна жити? А нас таки запрошують зайти і подивитись, що радо робимо, а в середині хоч усе малесеньке, та дуже чистеньке і гарненьке, ніби дитяча забавка. Але люди там якось вільно вміщаються і все там є, що треба для господарства!

Крізь чудову Прагу пливе широка, глибока, чиста і дуже гарна річка Влтава. З мостів так гарно було видно, як пливли човники маленькі і більші, як пароплави мусіли

нахиляти комини, пропливаючи під мостом і потім піднімати їх. На обох берегах Влтави звичайно стояли човники, з яких рибалки ловили рибу; ловили вудками і іноді довго приходилося чекати доки потопне вудка, а здалека не дуже було видно чи маленьку рибку піймав рибалка. Поки він знову закине вудку, то проходило досить багато часу, а ми на мості також чекали. Цих рибалок, які так довго мусіли чекати доки вудка піде під воду, пражане називали “Тихі блазні”, а потім і ми почали їх так називати. Дійсно! Дуже вже довго було чекати доки ця бідна рибка нарешті піймається. Але радости вони ніколи не виявляли! Коло рибалок мусіла бути тиша, щоб не налякали рибу! І тому ми зрозуміли чому їх називають “тихі блазні”.

І хоч іноді було ніколи, а таки дуже там, на мосту було цікаво дивитись на це зовсім інше життя! Але таки від Влтави мусиш відходити, бо не одна Влтава в Празі цікава. Музеї, бібліотеки, театри, зрештою живі, повні руху і життя вулиці Праги! Тоді ми були молоді і все захоплювало! І все було нове і цікаве!

Президентом Чехословакії тоді був Томаш Гарик Масарик. Високо культурна людина; він сам був емігрантом і тому розумів і співчував тим емігрантам, які у великій кількості опинились у Чехословакії. Старався, щоб його уряд допоміг організувати їх нове життя. Приїхало багато культурної української еміграції. Уряд дав можливість, яку еміграція і використала для організації культурних установ, як Українського Вільного Університету. Якраз з'їхалось до Праги багато українських професорів з Східньої України, з Галичини, з Польщі і з інших частин, де перебували емігранти, як почули про відкриття українських шкіл у Чехословакії. Крім Українського Вільного Університету був відкритий Педагогічний Інститут, а в Подєбрадах, недалеко від Праги, Українська Господарська Академія. В Празі була відкрита Українська Гімназія, у Подєбрадах Український Дитячий притулок для дітей, що не мали тут батьків чи взагалі їх не мали.

Зібралось багато українських цікавих матеріалів і книжок, організувалось кілька бібліотек і Музей Визвольної Боротьби України, до якого зразу почали збирати

писані і друковані праці, де їх складали і сортували. Відчинено Студію Пластичного Мистецтва, де читав лекції з історії мистецтва проф. Д. Антонович. Малювання викладав проф. Мако, проф. Стажовський — скульптуру, Кулець — графіку, а Сергій Тимошенко — архітектуру.

Український Жіночий Союз — головою Союзу тоді була Зінаїда Мірна — відкрив їdalню, де можна було мати сніданки, обіди і вечері. Зразу ж виникла необхідність мати при їdalні і свою бібліотеку-читальню, що ми й улаштували. Головою бібліотечної комісії була Катерина Антонович, приходили українські часописи, а українське громадянство радо нам жертвувало книжки і скоро ми вже мали досить велику бібліотеку-читальню; а кілька пань працювало по черзі на кухні і в їdalні.

УКРАЇНСЬКИЙ ДИТЯЧИЙ ПРИТУЛОК

В Чехії зібралось багато української еміграції у великих містах і на провінції і треба було організувати українське всестороннє життя. Були відкриті вищі школи, як Український Вільний Університет, Педагогічний Інститут, Малярська Академія, Гімназія в Празі, а в Подєбрадах — Українська Господарська Академія.

І професори і деякі студенти мали родини, тож виникла необхідність організування притулку, де могли б жити і вчитись молодші діти. І такий дитячий притулок було організовано в Подєбрадах. Там протікала річка Лаба, були ліси і поля, було свіже гарне повітря. Для приміщення українського дитячого притулку винайнято домик з кількома кімнатами. Була велика кляса і три спальні для дітей і дві кімнати для учительки і завідувачки господарством. Були там кухня і їdalня, садочок і маленький город, де росла зеленина на обід дітям.

До Комітету Притулку входила довголітня голова Катерина Антонович і члени — проф. Подебрадської Академії Віктор Сапіцький і його дружина Ксеня, секретар — кубанець Кузьма Безкровний, учителька — Стефанія Нагірна, господиня — Леся Романченко.

Досить тяжко було Комітетові Притулку при тих еміграційних умовах, в яких жили в той час, збирати гроші і удержувати дітей у Притулку, яких число доходило до двадцяти. Але Комітет спрацював і майже без змін працював аж до переїзду Притулку з Подебрад. Всі зжились між собою і з дітьми і праця йшла спокійно та успішно. Ніби й діти були задоволені, бо коли приїздили батьки і питали чи може хочуть додому, то діти казали, що їм добре і додому не хочуть! — що нам було приємно чути! Старші діти мали школу, молодші садочок. Діставали малій сніданок, обід, піввечірок і вечерю. А на перервах бавились разом!

Навколо Подебрад, як згадано, були поля і ліси та чудова річка Лаба і у вільні години ми ходили в дальші прогульки з дітьми.

МУЗЕЙ ВІЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНИ

В Празі між двома світовими війнами було кілька українських науково-культурних установ, з якими я була зв'язана. Були це: Музей Визвольної Боротьби України (МВБУ), Український Вільний Університет (УВУ), Українське Історично-Філологічне Товариство (УІФТ) і Українська Студія Пластичного Мистецтва. Розгляну ці установи так, як вони залишилися в моїй пам'яті.

Кожна установа, чи організація має свою передісторію. Має її "Музей Визвольної Боротьби України", заснований формально в 1925 р. в Празі, в Чехословаччині, і перейменований в 1945 р. в "Український Музей" у Празі.

Як відомо, ініціатором організації музею належить проф. Дмитрові Антоновичеві. Ще задовго до офіційного відкриття музею музейні експонати збиралися в його власному помешканні. Всі часописи, українські й чужі, в яких щось було про Україну, збиралися і складались по числах. Збиралися етюди й картини наших мальярів й графіків. Були в цьому числі праці Труша, Холодного (батька й сина), Василя Кричевського, Цимбала, Бутовича, Галини й Тетяни Мазеп, С. Мако, Н. Геркен-Русової, Катерини Антонович. Прекрасне мармурове погруддя дівчини праці Колядинського, полив'яна кераміка проф. К. Стаковського і багато ін. Збиралися врешті різні військові пам'ятки українських армій, відзнаки, архіви Української Народної Республіки, місій, бібліотеки, окремі книги. З часом приватне мешкання проф. Антоновича було переповнене. Потрібно було свого музейного помешкання. Та засобів не було.

Випадково приїхав до Праги Каленик Лисюк з ЗСА і з американською широтою й розумінням української справи зразу прийшов на допомогу в цій справі. Він запропонував оплачувати помешкання для музею. Так і сталося. Помешкання знайдено, матеріяли перевезено й перенесено, бо такі, як кераміка, картини, проф. Антонович переносив сам на руках, боячися, і щоб не зіпсувались. Він був такий

щасливий, що його мрія здійснилась і що Музей існує і має своє помешкання, що ніяка праця для музею його не лякала: сніг, зима, а він повний наплечник з музейними речами несе на плечах через усе місто, до нового помешкання музею. Тоді були такі обмежені фінансові можливості, що навіть їхати на трамваї собі дозволити не можна було. Тільки завдяки такій відданій праці музейних працівників, які не шкодували часу на працю, можна було досягнути того, що було досягнено!

Були видані й розіслані заклики до українського громадянства, яке відгукнулось з усіх сторін. З усіх країн Європи й Америки почали приходити музейні матеріали і грошові пожертви. Директор музею зразу поставив справу так, що до ніякої політики, до ніяких політичних організацій, партій і угруповань музей на входив, як надпартійна установа. Тому всі поставились з великим довір'ям до музею. Доказом цього є те, що музейні матеріали поступали в такій кількості, що дуже скоро три кімнати винайняного помешкання були заповнені. Прийшлося в тому ж домі винайняти два гаражі, куди тимчасом складали скрині і де можна було потроху розбирати й сортувати матеріали. Ясна річ, що умови такої праці були дуже тяжкі, бо наприклад треба було розбирати матеріали в зимі в нетопленому гаражі. Були добровільні помічники, але випадкові, аж поки в 1930 р. не прийшов ще, як постійний працівник музею, д-р Симон Наріжний (потім професор УВУ). Він так само віддано, з таким захопленням і з такою ж любов'ю до діла, як і директор, ставився до української справи, не рахуючи часу. Оба вони абсолютно за це не мали ніякого грошового інтересу. І проф. Антонович був щасливий, що знайшовся помічник, який ставився до праці так само як і він. Вони спрацювались, розуміли один одного, праця йшла, експонати розміщались і вже видно було, яке багатство українських музейних матеріалів збирається в музею. Але мешкання було дедалі замале, і Товариство МВБУ стало перед необхідністю будівлі свого власного дому. Був оголошений конкурс і прислано кілька проектів (інж.-арх. О. Тимошенка, арх. Корнійчука). На жаль, почувалось, що війна ось-ось вибухне, тому вирішено купити вже готовий

будинок і переробити, пристосувавши до потреб музею. Будинок був куплений, перероблений, матеріали перевезені.

Прийшла друга світова війна, роки 1939-1945, а з цим обмеження й труднощі в праці музею, включно до арештування директора музею всесильним тоді Гестапом.

Та найгірше нещастя трапилося вже під сам кінець війни. Дня 14 лютого 1945 р. український музей був збомбований. Решту майна, що оціліло, чехи дозволили перевезти до Клементіnuma. Коли совєтські війська зайняли Прагу, все вивезли в невідомому напрямі.

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Організація Українського Університету почалась у Відні. У Відні зібралися тоді такі культурні сили, як проф. Грушевський, який тільки що був головою Української Народної Республіки, професори Горбачевський, О. Колесса, Дністрянський, Старосольський, які викладали в університетах Відня і Львова, проф. Д. Антонович, який був першим морським міністром УНР і головою місії до Італії, посол УНР В. Липинський, Союз Журналістів і Письменників і багато української молоді, що хотіла вчитися. На початку були зорганізовані наукові курси . Але ідея проф. Антоновича була утворити не курси, а Український Вільний Університет, бо було досить кваліфікованих професорів, які могли обсадити катедри. Він же виробив і першу організаційну схему УВУ. Цю ідею піддержав Союз Журналістів і Письменників, головою якого був тоді д-р В. Кушнір. Цей Союз і був першим фундатором УВУ. (Поет О. Олесь позичив на це гроші). Ректором був вибраний М. Грушевський, але він не згоджувався на університет по західно-европейському зразку і відступив. Тоді ректором був обраний О. Колесса, Університет був святочно відчинений 17 січня 1921 року*). Виявилося, що головна кількість української молоді перебувала в свободній Чехії, яка тоді широко поставила допомогу еміграції. Проф. В. Старосольський поїхав на з'їзд до Праги, зустрівся з Нечасом — референтом по українських справах при канцелярії президента Масарика. Проф. Старосольський розказав протяжке матеріальне положення УВУ у Відні. Нечас зреферував президентові Масарикові і УВУ дістав формальне право азилю в Чехії (проф. І. Мірчук: Науковий Збірник УВУ Мюнхен 1948 року). Президент Масарик не забув, як Українська Центральна Рада допомогла йому зоргані-

*) С. Наріжний: Українська Еміграція. Прага. Ст. 119-120. Володимир Кушнір: Засновання Українського Університету у Відні.

зувати, одягнути і озброїти чеське військо (полонених), яке було на Україні і яке змогло потім через Сибір повернутись до Чехії (легіонери) і в свою чергу завжди стараєся допомогти українцям.

Після переговорів професорів О. Колесси і С. Дністрянського в Міністерстві Закордонних справ і Шкільництва було стверджено перенесення УВУ до Праги. УВУ прийняє правила і регулямін Карлового Університету. 23 жовтня 1921 р. відбулося святочне відкриття УВУ в Празі. Лекції для студентів відбувались у чеських університетах: Каролінумі і Клементінумі, мова викладів була українська. В УВУ було два факультети: 1) Філософічний з відділами: історично-філологічним і природописним і 2) Правничий. Так почався перший зимовий семестер нашого Університету в Празі! Так почалось існування єдиного на весь світ Вільного Українського Університету (коли українські катедри із Львові і Чернівцях були скасовані, то багато студентів переїхало до Праги).

І так у Празі університет проіснував до 1945 року, т. зи. 23 роки, до приходу більшевиків до Праги. Далі він продовжував навчання в Німеччині у Мюнхені, де він є і досі з усіма правами німецьких університетів. В Празі університет отримував від Міністерства Закордонних справ щомісячну дотацію, але вона була дуже невелика і президент Масарик додавав ще з коштів своєї канцелярії.

На початку УВУ мав багато студентів, до 400 на семestr, далі, як перша еміграційна хвиля покінчила студії та частинно розподілилась по інших школах — число зменшилось. Кілька разів існування УВУ було загрожене, коли чеське міністерство переставало виплачувати субвенцію (звичайно це бувало, коли московсько-більшевицька влада вимагала закриття українського університету, який був для неї дуже небажаний). І так один семestr був такий, що субвенція зовсім не виплачувалась і з великими труднощами університет все ж тягнув свою працю далі. Ясно, що це впливало негативно на нормальній хід навчання, хвилювало професорів перспективою — втратити єдиний український Університет, але професори були в більшій своїй частині ідейними людьми і, не дивлячись на все,

продовжували працю. Перед професорами, крім викладів, практичних вправ в семінарах і іспитів, стояла дуже важлива справа: видання університетських лекцій — курсів для студентів. Таких курсів досі зовсім не було, їх треба було написати. Ця праця була переведена, був написаний ряд оригінальних праць, по різних галузях науки: Історія України, Історія Української Церкви, Українське Право, Історія Українського Мистецтва, Історія Українського Театру, Археологія, Етнографія, Українська мова, Українське Письменство, Українська Філософія, Неорганічна й Органічна Хемія й багато інших. Це був значний вклад в українську науку. Своїми виданнями УВУ обмінювався з різними науковими інституціями й університетами закордоном, а також з НТШ і УАН.

УВУ приймав участь у міжнародних конгресах, наукових з'їздах, ювілейних святах, командуючи туди своїх професорів, де вони виступали з науковими докладами пропагуючи українську науку. Комісія при УВУ мала право переводити матуральні іспити. Для отримання докторату студент мусів прослухати не менш вісім семестрів, подати докторську працю і здати іспити — ригорози. Для підготовки до професорської праці були професорські стипендії і при різних катедрах асистенти. Для будучих учителів середніх шкіл треба було крім того прослухати педагогіку й здати педагогічний іспит і спеціальні іспити по тих предметах, що їх кандидат збирався викладати в школі.

Дуже важливо було мати при УВУ свою українську бібліотеку, якою могли б користуватись і професори і студенти для своїх праць. По ініціативі проф. Антоновича почали збирати книжки. “Він був фактичним організатором, який від початку, впродовж 17 років працював у ній безплатно, як бібліотекар. І коли в 1922 році було тільки 150 томів, то вже в 1926 — 4,000, а в 1938 р. число книжок перевищувало 10,000” (цит. з праці С. Наріжного). Коштів на купівлю книжок чи зовсім не було, чи були дуже обмежені і книги збиралися переважно пожертвами чи обміном; при тому в бібліотеці були дуже цінні видання. Книги обмінювали за збірники УВУ, за оригінальні праці професорів — видання УВУ, за дублікати — рідко книжки купу-

вались. В 1945 році цю цінну бібліотеку большевики збрали на відкриті грузовики, при чому не пакували, не зв'язували, а кидали і вивозили невідомо куди.

УКРАЇНСЬКА СТУДІЯ ПЛАСТИЧНОГО МИСТЕЦТВА

За ініціативою проф. Дмитра Антоновича, з підтримкою і допомогою аристів-малярів, які з'їхались в той час до Праги, організувалась і почала існувати Мистецька Студія малювання, скульптури і графіки.

З'їхались видатні мистецькі сили. З Парижу проф. Мако, з Харкова Василь Кричевський, з Галичини графік проф. Кулец. З молодших аристів — Роберт Лісовський, один із чеських Пражських педагогів, різьбар по дереву і грав'юри та кліше, що давало можливість друкувати праці самим учням.

На початку записалось до різних професорів Студії група учнів і почалась праця. Як ми вже писали, чеське Міністерство завжди старалось допомогти при організації культурних емігрантських установ. Деякі професори Українського Університету також читали лекції в новоорганізованій студії.

Праця йшла енергійно, бо і професори і учні вносили захоплення, любов і енергію у свою працю. Це ж була НАША школа!

Всю зиму працювали. А на весну робили виставку, якою потім звикли цікавитись не тільки українські, а й чеські культурні кола, а нам, тодішнім учням, було присміно, коли приходили дивитись на нашу Студію і на нашу працю!

2. УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО

Ще у Відні в професора Д. Антоновича виникла думка для наукової співпраці при Українськім Вільнім Університеті організувати наукове товариство. Цю думку підтримала і допомогла провести в життя група професорів — П. Андрієвський, Д. Дорошенко, В. Біднов, О. Колесса, В. Щербаківський і це Історично-Філологічне Товариство було засноване 7 липня 1923 р. Головою був обраний Д. Антонович, секретарем В. Біднов. Члени Т-ва були дійсні й співробітники. Дійсними членами могли бути ті, що мали наукові кваліфікації і друковані праці.

Кількість членів товариства дуже швидко збільшувалась. І більшість наукових активних сил брала участь у науковій праці і в засіданнях Т-ва. Не тільки професори українських високих шкіл в Празі, але і приїжджі гості виступали з докладами. Скорі Історично-Філологічне Т-во зробилось центром,коло якого згуртувались найвизначніші сили в науковій галузі. Члени були не тільки в Чехії, а й з інших держав Європи, навіть Америки та Африки, з якими У І.-Ф. Т-во підтримувало писемний зв'язок. Управа Т-ва щороку вибиралась загальними зборами і була без перемін; тільки коли проф. Біднов в 1929 р. виїхав до Варшавського Наукового Інституту, на його місце був вибраний проф. С. Наріжний, який крім секретарства, провадив і видавницчу діяльність Т-ва.

Проф. В. Щербаківський (“Наша Думка” ч. 25/1952: 30-ліття У.В.У.) пише: “Для розвитку справи особливе значення мало те, що головою Т-ва впродовж всього часу його існування в Празі, лишався проф. Антонович, людина незвичайної працездатності і працьовитості і весь час віддаваний інтересам науки й Університету і коли взяти всю цілість справ зв'язаних з Університетом, то заслуги проф. Антоновича перевищали в багато разів заслуги інших чле-

нів У.В.У Завдяки його витривалості, його переконаності т-го навіть при дуже складних і несприятливих еміграційних обставинах не тільки не завмерло — а навпаки розвивалося протягом цілого існування самого Університету в Празі і можна сказати, до самої смерти Антоновича, яка настала скоро після зайняття Праги советами. Мало того, т-во завдяки Антоновичові, зуміло видати п'ять томів своїх праць без усяких субсидій так з боку У.В.У як і з боку уряду, а виключно коштом своїх членських внесків і, мабуть, на кошти самого Антоновича і деяких інших членів” Дуже помогав у розвиткові Т-ва беззмінний секретар Т-ва з 1929 р. проф. С. Наріжний. Історично-Філологічне Т-во по своїй діяльності займає одно з перших місць між іншими науковими українськими товариствами. По складу членів його можна назвати все-українським. І на міжнародних з'їздах і конгресах члени І.-Ф. Тва брали активну участь, хоч це й було дуже тяжко в зв'язку з матеріальним станом еміграції.

Діяльність Т-ва виявлялась у щотижневих зібраннях, на яких читались і обговорювались доклади з темами, над якими працювали професори, і які ще не були друковані. Іноді засідання присвячені були пам'яті видатних людей, іноді померлих членів Т-ва, іноді важливим виявам українського минулого життя, чи сучасним подіям. Докладами, крім членів, цікавилось і ширше громадянство і численно приходило на засідання Т-ва. Можна сказати, що це був тоді науковий центр на еміграції. На жаль, із-за матеріальних умов не всі праці Т-ва могли бути друковані в Збірниках Т-ва і друкувались по різних інших наукових виданнях як: У.В.У., Українська Господарська Академія, Український Педагогічний Інститут, Н.Т.Ш., Берлінський і Варшавський Інститути. З ініціативи І.-Ф. Т-ва був заснований Український Академічний Комітет, в якому були об'єднані всі українські Високі школи Чехії, Н.Т.Ш. і Берлінський Інститут. Академічний Комітет в особах двох своїх представників: проф. О. Колесси і О. Шульгина увійшов до Міжнародного Комітету для інтелектуальної співпраці.

В 1945 р. з приходом большевиків до Праги, більша кількість професорів Університету виїздить на захід, до

Баварії. Студентів з різних сторін з'їхалось багато і вони були зацікавлені, щоб Український Вільний Університет продовжував свою працю і існування в Баварії. З цим вони звернулись до професури У.В.У і “невеличкий гурток наших науковців, під керівництвом проф. Щербаківського береться за відбудову нашого Університету на баварському ґрунті” (проф. І. Мірчук, Науковий Збірник У.В.У., 1948 р.). Діяльність У.В.У. почалась за підтримкою Баварського Міністерства Освіти й американських установ. У.В.У. примістили в німецькій школі. Число професорів збільшувалось новими силами, як з Східної так з Західної України і доходило до 90, а студентів до 500. Ректором після проф. Щербаківського був обраний проф. І. Мірчук, який був ректором до смерти, 1961 р. Останніх років кількість як професорів, так і студентів сильно зменшилась — багато виїхало за океан; тому фінансове положення погіршилось. Прийшли на допомогу Український Конгресовий Комітет, Комітет Українців Канади, Рим і кредит баварських кол. У.В.У. має кураторію, яка складається з делегатів: від професорів, від товариства, прихильників У.В.У., представників Баварського уряду й Американської влади. УВУ мусів знов творити бібліотеку переважно з пожертв, але в студентів і тепер відчувається недостача підручників.

І так єдиний Вільний Український Університет, недивлячись на труднощі, продовжує своє існування і плекає далі українську культуру і науку. Це велика заслуга теперішнього ректора В. Янова. У.В.У. має надію, що українське громадянство підтримає його в його діяльності. Такий розвиток і ріст У.В.У на еміграції був зумовлений загальним зусиллям українського свідомого громадянства на еміграції. Не мала участі припадає і українському жіночтву.

УКРАЇНСЬКЕ ЖІНОЦТВО Й У.В.У.

Як на рідній землі, так особливо на еміграції, українська жінка змагає бути культурною, освіченою, вона більш за чоловіка підтримує, зберігає і плекає старі українські градиції, змагає продовжувати нашу стару українську культуру, все це не дивлячись на несприятливі емігрантські умови і на чуже оточення

Жінки вчаться на високих школах, як студентки, викладають на високих і середніх школах як професорки. Вони змагають допомогти тим, кому ця допомога потрібна. Ліпших результатів можна досягнути, коли працювати спільно, зорганізовано. Так постав Жіночий Союз у Празі. До Українського Жіночого Союзу входили жінки різних партій, різних переконань, різних релігійних груп; при вступі до Союзу їх ніхто не питав, до якої партії, чи до якої церкви вони належать. Жінка мусіла бути українкою, стояти на платформі вільної незалежної України, аби бути членом Союзу. Працювали всі разом. Значну роль відігравав Союз у зносинах з міжнародними жіночими організаціями, він був членом Світового Жіночого Союзу, Ліги Миру і Свободи (яка ухвалила протест проти суду над С.В.У., і проти пацифікації в Галичині), брав участь у Чеській Національній Жіночій Раді. Взагалі всюди старався пропагувати українську національну справу, висилав своїх делегаток на міжнародні жіночі з'їзди з докладами. Членкам іноді приходилося боронитися і відстоювати, щоб українську жінку трактували нарівні з іншими жінками державних націй.

Союз улаштовував виставки українського мистецтва в Празі, Подєбрадах, Пільзні. У.Ж.С. зорганізував і відчинив їdalню з українськими стравами. На початку грошей не було і організаторки працювали зовсім безплатно. Але скоро їdalня поширилась за підтримкою українського громадянства, змогла перейти до нового великого помешкання і почала приносити прибуток. Жінки тоді вирішили

відраховувати проценти, щоб допомогти немаєтним емігрантам: переважно студентам і студенткам. Властиво оплачували шкільне і видавали безплатно обіди (іноді 15-20 обідів денно). Їдалня У.Ж.С. дуже швидко зробилась центром, можна сказати, що це був Український Клуб, де люди могли зустрінутись, побачитись, поговорити в рідному оточенні. Часто там відбувались зібрання різних організацій. Організаторкою їдалньі була пані Марія Мартос.

В У.Ж.С. було кілька комісій, які поділили між собою працю: бібліотечна, яка зібрала книги і улаштувала бібліотеку — єдину в Празі, з якої можна було позичити широкому громадянству книги до дому. Були в Празі прекрасні бібліотеки чеські, були наші великі бібліотеки при Українському Вільному Університеті, при Педагогічному Інституті, в Музею Визвольної Боротьби України, але там можна було читати на місці, а в високих школах видалися до дому тільки професорам чи студентам і необхідність мати публічну бібліотеку була ясна. Книги нам жертвували приватні особи і установи як: У.В.У., Пед. Інститут, Подєбрадська Академія дала нам свої видання і дублікати. Були ще комісії: допомогова, яка підшукувала працю, допомагала одягом чи грішми. Культурна, яка улаштовувала лекції, реферати. — Приїздили жінки з інших міст Європи, робили доклади, як пані Кисілевська, Марія Сокіл (яка зробила доклад про поїзді на Великій Україні до і після самогубства Скрипника). Приїздили жінки з ЗСА і Канади також з рефератами про жіночі організації в своїх країнах. Іноді запрошуvalись проф. У.В.У. чи Пед. Інституту читати лекції. Коли улаштовувались загальні свята Українського Жіночого Союзу, то вони завжди користались підтримкою і успіхом у громадянства.

Після С. Русової, майже беззмінною головою, була Зінаїда Мірна — енергійна і розумна жінка, і що відіграла велику роль в розвитку Українського Жіночого Союзу.

Так виглядало оточення, в якому були українські жінки в Празі. До Союзу належали майже всі професорки і лекторки Українського Вільногого Університету і працювали в ньому дуже енергійно.

За довгі роки існування У.В.У. ряд жінок входили до

складу професорського персоналу. Перша жінка, яка викладала історію в У.В.У. ще в Відні, була др. Суровцева. Вона потім добровільно поїхала на Україну і там загинула, як гинули і гинуть дотепер наші наукові і культурні працівники. З переїздом Університету до Праги викладали в ньому такі жінки: д-р Лідія Шульгина — французьку мову. Вона сама доктор медицини, студіювала в одному з університетів у Франції, досконало знала французьку мову. Незвичайно культурна і мила жінка. Чоловік її, Ол. Шульгин теж проф. У.В.У — відомий політичний і культурний діяч. В 1927 році вони обидві переїхали до Парижу, де вона працювала в дитячій клініці і мала велику приватну практику.

У викладах французької мови в У.В.У її заступила пані Оксана Косач-Шимановська; вона є з відомої на Україні родини Косачів — дочка відомої української культурної діячки і письменниці Олени Пчілки (Ольги Петровни Косач) і молодша сестра нашої видатної письменниці Лесі Українки. Пані Косач-Шимановська училась в Університеті в Лозані в Швейцарії. Знала досконало п'ять мов, дуже інтелігентна і культурна жінка, при чому дуже скромна. Викладала вона весь час до 1945 року до приходу большевиків і закриття У.В.У. Вона була також професоркою французької мови в українській гімназії в Модржанах.

Пані Марія Славінська, що викладала з 24-41 рік англійську мову, була дуже освічена і культурна жінка. Вона знала шість мов і говорила на них зовсім вільно.

Пані Носкова-Бочковська викладала чеську мову. Вона сама чешка, дружина проф. Бочковського, якого канадські українці добре знають, бо він приїздив сюди від Підєбрадської Академії і їздив з викладами по всій Канаді.

Пані Софія Дністрянська вже після приходу німців, під час війни, була запрошена лекторкою німецької мови. Це дуже талановита людина, закінчила Віденську Консерваторію як ніяністка.

Панкевичівна Марта — мала лекторат української мови. Вона є доктором У.В.У., дочка відомого знавця української мови і знавця говорів на Закарпатській Україні проф. Панкевича.

Панна Ася Горбачевська від самого початку переїзду Університету до Праги працювала в Канцелярії У.В.У. Вона була завжди в курсі всіх справ і по всіх канцелярських питаннях завжди звертались до неї.

Коли У.В.У. почав свою працю в Мюнхені, до складу професорів увійшли такі жінки: звичайний професор, д-р Наталія Василенко-Полонська по катедрі Історії України. Вона закінчила Київський Університет, була ученицею видатних професорів. Має багато друкованих праць. Проф. д-р Ганна Закревська — по катедрі геології. Д-р Марія Томашівська викладала латинську мову. Пані Кузів викладала англійську мову. Вона вчилася в Америці і англійську мову знала добре. Після неї цю катедру обняла пані Марія Мірчук. Вона була відомою перекладачкою українських письменників на німецьку мову.

Український Університет видав кілька докторських дипломів *honoris causa*. Між тими, що отримали почесні дипломи, були відомі наші письменники: О. Олесь, Б. Лепкий, В. Стефаник, знаменитий диригент О. Кошиць, професори канадських університетів — Кірконелл і Симпсон, а також — одна жінка, наша відома письменниця, О. Кобилянська.

В перших роках існування У.В.У. в Празі було записано дуже багато студенток, які покінчили У.В.У. Дальша історія української еміграції, як теж історія українського жіночого руху покаже, поскільки вихованки У.В.У. внесуть свою пайку в загально-українське національне життя. Відрядне явище, що молоді жінки у Канаді беруть участь у праці У.В.У.: панна Люба Жук з МакГілського університету і пані д-р Іраїда Герус-Тарнавецька в 60-их і 70-их роках викладала на Літніх Семестрах У.В.У. у Мюнхені.

Беручи на увагу працю й осяги дотеперішніх жінок в У.В.У., треба об'єктивно ствердити, що вони так як чоловіки, вклалі свою цеглину на розбудову культурної, освітньої і наукової установи, яким є Український Вільний Університет. Хоч провадити наукову працю приходилося іноді в дуже тяжких емігрантських умовах і за дуже малу винагороду, а іноді й зовсім бесплатно, але українська жінка стояла на висоті і це не заважало їй в культурній праці для української молоді.

